

Anmeldelser

Vilh. la Cour: Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede. Bind I-II
Udgivet af Nationalmuseet, København 1972, 288 + 200 sider.

Der er ingen tvivl om, at dette tobindsværk om de ældste danske borge udgør summen af forfatterens iagttagelser og erfaringer gennem et langt liv, og at det er hans mest omfattende og betydeligste arbejde. Udadtil har Vilh. la Cour i grunden haft en mærkelig skæbne. I 1920'erne og 1930'erne regnede alle med, at hans hovedindsats (hvoriblandt en disputats 1927 og bidraget til 1. bind af Sønderjyllands Historie 1930) ville falde inden for Danmarks ældste bebyggelseshistorie. Og i 1940'erne blev han kendt over det ganske land for sin indsats under krigen. Først i 1950'erne og 1960'erne blev man for alvor klar over, at hans største og mest intensive, videnskabelige virksomhed angik de danske borganlæg, og at hans interesse for dem gik helt tilbage til 1890'erne og tiden som studentermehjælper ved Nationalmuseet 1903-08. En række statelige værker så dagens lys: Danevirkestudier (1951), Danske voldsteder i Thisted og Hjørring amter, hvor H. Stiesdal var medforfatter (1957 og 1963), monografien over Næsholm (1961). Og nu oversigtsværket om alle vore ældste, kendte borge (1972). Det er sært at tænke på, at han engang blev vraget ved besættelsen af et professorat, bl. a. med henvisning til, at hans »relativt høje alder« ville udelukke »virkelig effektivitet«. Dengang var han 51 år gammel, og det er nu snart 40 år siden! (V. la Cour: Lukkede Døre, 1956, s. 206).

» Danske borganlæg« indeholder en mængde præcise oplysninger om de enkelte voldsteder, og det er let at finde dem via registret, der også omtaler den hidtidige litteratur. For sønderjyske læsere er det værd at mærke sig, at han i de seneste år udførligt har behandlet borganlæggene i Flensborg, Gammel Gottorp og Borgevold ved Slesvig, borgene ved Slien og i Egernførde i Sønderjyske Årbøger 1969 og Sønderjysk Månedsskrift 1970-71.

Men det væsentlige i et værk, der spænder over 1400 års borgbyggeri (ca. 125 f. Kr.-1250 e. Kr.), må være de hovedlinier og perspektiver, som gør det til andet og mere end en oprensning af lokaliteter

og detaljer. la Cour arbejder med tre hovedgrupper: (1) de forhistoriske ringvolde, (2) de fire matematisk udstukne lejrborge og Trelleborgtypen for omkring år 1000, og (3) de middelalderlige borge fra 1100- og 1200-tallet. Det er den sidste gruppe, han behandler udførligst, og her er mest nyt at hente for læseren.

Vilh. la Cour søger at udskille flere »lag« af borgbyggeri, bestemt af anlæggenes funktion. I første halvdel af 1100-tallet startede man med fritstående tårne af sten, der tjente som vagttårne i en tid med vender-plyndringer. Det middelalderlige ord herfor er warth eller worth. Dernæst suppleredes tårnet med en bygning, der kunne huse en fast garnison og dens kommandant (kastel), og sluttelig, i 1200-tallet, bliver den klassiske middelalderborg til som en udbygning af kastellet. Den består af en hovedborg (motte) og en forborg (bailey) med økonomibygninger som lader og stalde. Når la Cour finder det naturligt at slutte sit værk ved tiden omkring 1250, skyldes det, at man i resten af middelalderen varierede det samme grundskema. Desuden bliver borgbyggerne flere end før 1250. Mens det før hovedsagelig havde været kongen og enkelte gejstlige og verdslige stormænd, der magtede opgaven at lade bygge borge, så kom der nu en mængde herremandsborge.

Nu har man ofte boet og bygget på samme borgbanke i århundrede efter århundrede, så for ikke at overskride den valgte periode må la Cour undertiden nøjes med en borgs stueetage og overlade de øvre stokværk »til en efterfølgers sporsans« (II s. 125). Inden for sin periode må han splitte anlæggenes historie på en eventuel warth-tid, en kastelstid og en borgtid. Men han er ikke karrig med krydshenvisninger. Først udskiller han en gruppe af fritstående tårne (warth-anlæg), og her er det faste holdepunkt en række befæstede steder ved Slien, særlig et nu overskyttet cirkulært fundament af et stentårn ved Sliens munding og »Jurisborg« på Mågeøen ud for Slesvig by. Alt taler for, at disse fæstninger er opført af Knud Lavard, der som hertug havde til opgave at sikre rigets grænse og holde farvandene fri for pirater. Herefter går la Cour på jagt efter vagttårne andre steder i riget. Han sejler rundt i farvandene og ser efter svage punkter, nøjagtig som en vendisk pirat ville gøre. Han sporer virkelig på sådanne steder rester af fæstninger en snes gange, og næsten lige så tit stednavne, der vækker mistanke ved at indeholde leddet warth eller worth (f. eks. Vorbjerg og Vorhøj). Hyppigst finder han disse vidnesbyrd ved Østersøkysterne, herunder den sønderjyske østkyst. Men heller ikke bælteerne og Limfjorden savnes. Han indrømmer naturligvis, at der kan rejses tvivl om enkelte lokaliteter, men i princippet er iagttagelsen nok holdbar. Det er lykkedes ham at udskille en gruppe anlæg, bestemt ved geografisk beliggenhed, bygningstype og den historiske situation, hvori de er blevet til. Mest rendyrket fremstillede la Cour det i Hist. Tidsskr., 12, I, 1964. s. 155-92.

Men i sit nye værk udvider han perspektivet på en måde, der er både inspirerende og en smule foruroligende. Han inddrager i højere grad mere kystfjerne områder og regner med muligheden af ældre trætarne, f. eks. et på Borgevold (Tyraborg) ved Danevirke sø i 800-tallet. Grænserne mellem warth-anlæg, kasteller og borge gøres flydende (I s. 54–67), ja alle tre typer funktionelle slægtsskab og tidsmæssige sammenfald betones. Alt dette går nogenlunde godt, så længe der er tale om anlæg, der kan bevogte vigtige ruter til vands eller til lands. Når han derimod finder et tårn i Dronningholm, hvorfra der alene var udsigt til den smukke Arresø (II s. 59), ja så er den gal. Her griber la Cour til ideen om en kongelig jagtborg. Drejer det sig om gejstlige, hvis interesser for jagt er ukendt, bliver deres befæstede huse til »refugier«, hvor de anstrengte herrer kan hvile ud (II s. 85, 121–23, 140 og 146). Kostelig er la Cours skildring af ærkebiskop Eskil, der var »træt af striden og i første række indstillet på hvile. Hvad han trængte til, var – et refugium« (II s. 174 f.). Resultatet blev det skånske Åhus, der tilmed var forsynet med en særlig udgang, han kunne bruge, »når han i blide morgentimer vilde meditere ude i borgens have«, (II s. 123). Galt eller rigtigt – la Cour har fremmanet billeder, der næsten leder tanken hen på hans fjende, Erik Arups skildring af Christian IV i Kongens Have, hvor han byggede sit »lysthus«, Rosenborg.

Men det er mere end lyrik, det er en elegant kombination af borgstudier, kildestudier og et bestemt syn på Danmarkshistorien. Man opdager, at Vilh. la Cour opfatter alle anlæg fra tiden før ca. 1200 hovedsagelig enten som led i rigsforsvaret eller som hvilesteder for »stressede« høje herrer. De spejdede enten efter rigets fjender eller nød synet af naturen. Men hvad nu, hvis de i realiteten sikrede sig mod udsigten til en hob vrede bønder med køller og spyd? Det er pudsigt at tænke på, at de selv samme herrer, der opfattes så menneskeligt af la Cour, for nylig er fremstillet som skinbarlige djævlé af N. Skyum-Nielsen (Kvinde og slave, 1971). Af og til kommer la Cour ind på de sociale modsætninger (II s. 8, 87 f., 124), men dette spiller ingen afgørende rolle for hans opfattelse af borgene i den ældre middelalder. Kongsgårdene, mener han, har blot haft træpalisader, men her svigter fundene desværre (II s. 8 og 32). Det giver imidlertid stof til eftertanke, at la Cour næsten ingen warth-anlæg eller kasteller har kunnet finde i Skåne. Han antager, at de hyppige bondeoprør før 1182 er årsagen (I s. 171). Her kunne man fristes til at vende problemet om: Kunne det øvrige Danmark holdes i ro netop ved hjælp af fæstningerne dér?

Men det er gætværk. I forlængelse af la Cours sikkert rigtige opfattelse af Knud Lavards betydning for fæstningsbyggeriet melder der sig flere interessante forskningsopgaver. På en eller anden måde må man sætte det op over for de ældre opfattelser af leding og lande-

værn, bavnehøje med bålsignaler og pælespærringer i fjerde. Dette har la Cour kun kunnet strejfe (I s. 128 og 175 ff; II s. 150 f.).

Vilh. la Cours værk udgør den første samlede tolkning af vore middelalderlige borge. Det er et pionerarbejde i ordets bedste forstand. I sjældnen grad forener han viden, fantasi og elegance i formen. Hvor lykkeligt for os, at han ikke efter at have passeret »støvets år« blev grebet af de gamle prælaters trang til hvile og meditation!

Helmuth Schledermann

Sven Tägil: Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933–1939.

Lund Studies in International History 1, 1970, 206 sider.

Det er ikke første gang, den svenske historiker Sven Tägil har taget et problem i dansk historie op. Han har tidligere med sin disputats »Valdemar Atterdag og Europa« ydet et væsentligt bidrag til dansk middelalderhistorie. Valget af et sønderjysk emne til den her foreliggende bog er dog ikke kun udsprunget af interesse for dansk historie. Det er motiveret ud fra en generel interesse for nationalpolitiske grænsekonflikter. Undersøgelsen af grænsepolitikken i Nordslesvig har til formål at belyse et alment problem. Dette generelle sigte har imidlertid ikke sat noget synderligt præg på selve fremstillingen. Bogen har karakter af en traditionel historisk afhandling. Den er i det store og hele kronologisk disponeret. Der er ikke gjort forsøg på ud fra undersøgelsens resultater at generalisere til andre grænseproblemer. Dens konklusioner er formuleret, så de kun har gyldighed for det konkrete nordslesvigske problem.

Afhandlingen er bygget op som en analyse af to hovedtemaer. For det første følges udviklingen i selve grænseproblemet med højdepunkterne i situationen omkring påskeblæsten i 1933 og den stadig stigende spænding i de sidste førkrigsår, kulminerende i situationen omkring folketingsvalget i 1939. For det andet gennemgås nazificeringen af det tyske mindretals politiske organisationer, en proces, som tog sin begyndelse kort efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland og først kan betragtes som afsluttet så sent som 1938.

For begge disse temaer er forholdet mellem det tyske mindretal i Nordslesvig og forskellige grænsepolitiske instanser syd for grænsen af central betydning. Mindretallet fik ikke lov på egen hånd at formulere sin politiske linie. Private, halv- og helstatslige organer i Flensborg, Kiel og Berlin forsøgte i mange situationer at gribe ind. Der var i Berlin først og fremmest tale om Volksdeutsche Mittelstelle under Himmler og dets forskellige forløbere samt det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt. Der var i Kiel Gauleiter Lohse, og i

Flensborg først overborgmester Sievers og senere overborgmester Kracht samt hele tiden i kulissen redaktør Ernst Schröder.

I et sindrigt spil, både med og mod hinanden, blev der fra disse forskellige instansers side grebet ind på det lokale plan i Nordslesvig, såvel hvad angår grænsespørgsmålet som nazificeringen. Mindretallets primære politiske mål, en grænserevision, harmonerede ikke med Hitlers udenrigspolitiske linie. I situationer, hvor hjemmetyske eller slesvig-holstenske politikere rørte den irredentistiske propagandatromme alt for buldrende, reagerede Berlin prompte. Her er mønstret i begivenhederne forholdsvis klart. Helt så klart tegner billedet sig ikke på det andet punkt, i spørgsmålet om nazificeringen og de dermed sammenhængende intense rivaliseringer mellem forskellige grupper inden for mindretallet. Mellem disse grupper indbyrdes og de forskellige instanser syd for grænsen gik et kompliceret system af tråde, som Tägil energisk har forsøgt at rede ud.

Til belysning af disse spørgsmål har Tägil fremdraget et betydeligt og ret righoldigt arkivmateriale. Ganske vist er desværre så vel mindretallets eget arkiv som Volksdeutsche Mittelstelles gået tabt, men i Auswärtiges Amts arkiv, støtteorganisationen Deutsche Stiftungs arkiv og pastor Schmidts og Ernst Schröders efterladte papirer har Tägil kunnet samle et betydeligt materiale, som i det store og hele er særdeles anvendeligt til belysning af de rejste problemer. Han har dermed på mangfoldige punkter fuldstændiggjort og nuanceret vort kendskab til mindretallets historie i trediverne.

Hvad angår spørgsmålet om grænserevision giver Tägils fremstilling ikke anledning til afgørende omvurdering af det hidtil gængse billede, som Troels Fink har tegnet i sin bog »Sønderjylland siden genforeningen i 1920«. Derimod er der i spørgsmålet om nazificeringsprocessens forløb en betydelig divergens i synspunkterne. I sin fremstilling har Troels Fink betonet mindretallets spontane tilslutning til nazismen efter Hitlers magtovertagelse og det helt manglende organiserede forsvar for det interne demokrati. Heroverfor understreger Tägil, at den tysksindede nordslesvigske landbobefolkning i modsætning til de slesvig-holstenske landmænd ikke i nævneværdig grad synes at have været modtagelig for nazistiske strømninger i tiden før 1933. Denne sene tilslutning sammenholdt med de hjemmetyske organisationers finansielle afhængighed af rigstyske instanser får Tägil til at konkludere, at mindretallet næppe havde nogen reel mulighed for overhovedet at undgå nazificeringen.

Denne divergens i synet på nazificeringens forløb er interessant. Som udefrakommende, neutral videnskabsmand har Tägil imødekommet et klart apologetisk behov i mindretallet. Den, der gerne vil undskylde mindretallets tilslutning til nazismen, er naturligvis glad for påpegningen af, at der intet alternativ var.

I betragtning af denne interesse for Tägils forklaring af nazifice-

ringens forløb havde det været ønskeligt, om han mere indgående og eksplicit havde diskuteret hele spørgsmålet. Som fremstillingen nu er, savner man her en analyse af de ledende hjemmetyske lags politiske og nationale ideologi før nazismens frembrud. Spørgsmålet er, om ikke den konservative nationalisme, som pastor Schmidt repræsenterede, har gødet jordbunden. Den var i sin kerne næppe demokratisk, og den havde i tiden efter 1. verdenskrig fået en frustreret tone. I Tyskland udgjorde den, som blandt andet Martin Broszat har påpeget, det substrat, hvorefter nazismen skød op. Er der grund til at antage, at det har forholdt sig anderledes i Nordslesvig? Hele problemet turde nok have været en lidt mere indgående undersøgelse værd.

Også på andre punkter kan bogens resultater diskuteres. Det gælder således redegørelsen for påskeblæstens forløb. Man savner her en drøftelse af, hvilket sigte de slesvig-holstenske nazister med Sievers og Peperkorn i spidsen havde med deres pludselige og voldsomme agitation mod grænsen. Overdrev den danske grænsepresse faren i et forsøg på at råbe regeringen i København op, eller var faren, når det kom til stykket så reel, som man fremstillede den?

Et andet ikke helt gennemdiskuteret problem er spørgsmålet om baggrunden for de tyske grænsepolitiske instansers interventioner i grænsespørgsmålet. Det er som sagt klart nok, at grænserevisionskravet ikke harmonerede med Hitlers udenrigspolitiske mål i forholdet til Danmark og Norden. Men hvilket mål drejede det sig om, og hvordan var det begrundet? Tägil overbetoner her den rolle, de nazistiske raceeteorier med deres mere eller mindre vage planer om et storgermansk rige, hvor blandt andet hele Danmark skulle indgå, har spillet for de tyske myndigheders holdning til spørgsmålet om en flytning af den dansk-tyske grænse. Dette hænger formentlig sammen med, at han ikke har forsøgt at vurdere, hvor stærk en indflydelse de forskellige instanser hver for sig havde i spørgsmålet. I sidste ende har naturligvis Hitlers ord været det afgørende, og hans motiver er det meget vanskeligt at belyse. Men den myndighed, der mest nøje fulgte udviklingen og sørgede for at skride ind, når den truede med at løbe løbsk, synes faktisk at have været det tyske udenrigsministerium. Men just i Auswärtiges Amt har raceideologien næppe spillet nogen synderlig rolle i overvejelserne. Her har snarere hensynet til ikke at skræmme Danmark og de andre nordiske lande ind i anti-tyske alliancer været det afgørende moment. Da Tägil imidlertid ikke klart forsøger at afveje de forskellige tyske myndigheders indflydelse i spørgsmålet, kommer han til at overvurdere betydningen af i første omgang Rosenbergs Aussenpolitisches Amt der NSDAP og i anden omgang antagelig også Volksdeutsche Mittelstelle, hvor raceideologien formentlig har spillet en større rolle.

På dette punkt, redegørelsen for magtforholdet mellem de forskellige grænsepolitiske instanser syd for grænsen, har Tägil desværre ikke

kunnet nå at bruge Hans Adolf Jacobsens store bog »Nationalsozialistische Aussenpolitik«, der synes at være udkommet umiddelbart efter, at Tägil havde færdiggjort sit manuskript. Denne indgående analyse af Det tredje Rigets udenrigspolitiske organer rummer også en detaljeret gennemgang af de grænsepolitiske instanser. Ikke blot ville den have kunnet spare Tägil et betydeligt arbejde, den kunne også have hjulpet til en mere præcis forståelse af disse organers karakter og position.

Problematiske er også det skarpe skel i udviklingen, som Tägil sætter med år 1939. Det er næppe rigtigt, at Hitler da traf en definitiv beslutning om ikke at genindlemme Nordslesvig eller dele deraf i Tyskland. Tværtimod er der meget, der tyder på, at han under krigen ligesom i trediverne lod spørgsmålet stå åbent. Det var ikke noget væsentligt spørgsmål for ham. Formentlig har han fundet prisen for at sætte det på dagsordenen for høj. Det kunne have uheldige effekter i opinionen i USA og England, og det kunne vælte forhandlingspolitikken over ende i Danmark.

Endelig er Tägils valgforklaringer diskutabile. At han ikke har foretaget en egentlig analyse af valgresultaterne må man blot tage til efterretning. Det ville i sig selv have været en meget stor opgave. Men det kræver på sin side en noget større forsigtighed ved formuleringen af forklaringer på mindretallets stemmefremgange. Næsten konsekvent konstaterer Tägil, at der var tale om indbrud i de blakkedes rækker. Men også andre forklaringer kan jo da tænkes. Eksempelvis har Sven Thorsen gjort sig til talsmand for den teori, at tilvæksten i mindretallets stemmetal i det store og hele var et resultat af mobiliseringen af folk, som i forvejen må antages at have været tysksindede. Problemet er vanskeligt, også fordi begreberne er vanskelige at definere. Er ikke nationalpolitisk mobiliserede tysksindede i virkeligheden blakkede, eller giver det en vis mening at sondre mellem to sådanne grupper? Det er klart, at holdbare valgforklaringer må afvente mere indgående undersøgelser.

Når som her en bog lader sig diskutere på mange punkter, er det ofte, fordi den har taget nogle væsentlige problemer op. De kritiske indvendinger skal ikke tilsløre, at Tägil har givet os et langt mere nuanceret billede af mindretallets historie i trediverne, end vi før har haft. Dette er så meget desto vigtigere, som man inden for mindretallet ikke har været videre tilbøjelige til at tage denne del af sin historie op. Og han har tilstræbt så neutral en fremstilling som overhovedet mulig. Det er, fremhæver han i sit forord, ikke historikerens opgave at fordømme eller tage i forsvar. I banal forstand har han naturligvis ret. Men dømt bliver der nu alligevel, og kan historikeren så ikke lige så godt på forhånd tage stilling i den debat, hans fremstilling ville kunne give anledning til?

Johan Peter Noack

Karl-Friedrich Nonnenbroich: Die dänische Minderheit in Schleswig-Holstein nach 1945. Unter besonderer Berücksichtigung des Südschleswigschen Wählerverbandes.

Kiel 1972, 249 sider.

Både i Danmark og Slesvig-Holsten interesserer man sig stadig for mindretalsspørgsmålene, også forskningsmæssigt. Pudsigt nok interesserer man sig fra slesvig-holstensk side ikke særligt brændende for sin egen samtidshistorie, de fra tysk side fremkomne bidrag til belysning af det 20. århundredes historie forekommer noget spredte, og det skyldes ikke blot problemer med kildemateriale. Derfor er det nyttigt, at man i Nonnenbroichs dupliserede doktorafhandling fra kilde har fået en skildring af det danske mindretals udvikling efter 1945, set med tyske briller.

Afhandlingen indeholder først en introduktion til den principielle nationalitetsproblematik, derunder forholdet mellem mindretal og herbergsstat. Dernæst følger en gennemgang af de karakteristiske træk for det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Nord-slesvig samt en beskrivelse af deres politiske organisationsform.

Nonnenbroich fremhæver i sin analyse stærkt den sociale og økonomiske baggrund for tyskhedens svære nationale sammenbrud i Sydslesvig efter 1945, hvormed han blot peger på, hvad man længe har vidst, at en betragtelig part af den danske tilgang efter Tysklands totale opløsning som stat og samfund var en konjunkturpræget bevægelse, fremkaldt af det enorme flygtningepres og de øvrige følger af det tyske nederlag. I betragtning af, at han interesserer sig så meget for den sociale baggrund kan det undre, at han ikke har gjort mere ud af spørgsmålet om de danskorienterede socialdemokrater i Flensborg. Det er faktisk bemærkelsesværdigt, at der kunne opretholdes et danskorienteret socialdemokrati i Flensborg lige til 1954.

Det er ikke nogen bebrejdelse, blot en konstatering, når det her skal understreges, at dette er en meget tysk afhandling, der undertiden bærer præg af manglende nuancering i forståelsen af den komplicerede periode 1945–49. Den danske bevægelse i Sydslesvig var indtil oprettelsen af den provisoriske vesttyske forbundsrepublik i 1949 klart en løsrivelsesbevægelse. Tyskerne, der efter krigens afslutning så Stortyskland blive amputeret kraftigt og Saar i fare, reagerede stærkt og opfattede separatistiske tendenser fra Saar til Bayern og Slesvig-Holsten som helligbrøde og illoyalitet. Og det er her, at misforståelserne kommer ind. Man glemmer altid, at i den allierede besættelsestid 1945–49 var situationen særdeles flydende, og der eksisterede ikke en tysk stat og et tysk samfund at være loyalt overfor, kun fire besættelseszoner, kontrolleret af de allierede sejrherre.

Som den tyske historiker Gustav Stolper har skrevet: »Deutschland hatte seine Stimme verloren. Es war zurückversetzt in das Jahr Null

seiner politischen Geschichte.« Forbundsrepublikken fik som bekendt først sin suverænitet tilbage i løbet af halvtredserne.

Nonnenbroichs skildring er på mange måder interessant. Men det er beklageligt, at han ikke særlig kritisk præsenterer den officielle tyske fornærmethed med hensyn til behandlingen af hjemmetyskerne i Nordslesvig. Her er hans fremstilling visse steder direkte fejlagtig. Man kan udmærket foretage en kritisk vurdering af det samlede danske retsopgør efter 1945, der utvivlsomt var overdimensioneret, men dog ret mildt og ublodigt i forhold til en række andre lande.

Retsopgøret med hjemmetyskerne var en uundgåelig konsekvens af hjemmetyskernes bedrifter 1933-45, et opgør var politisk og psykologisk aldeles uomgængeligt, også selv om man til enhver tid kan diskutere, om man gik for hårdt frem mod de små. Men det er værd at fremhæve, så der ikke opstår misforståelser eller mytedannelser forstærkes, at hjemmetyskerne straffedes ikke blot efter de tilbagevirkende love, men også efter den almindelige straffelov, ligeledes at de fik rabat i forhold til de øvrige danske statsborgere, der blev inddraget i retsopgøret. Endelig er det måske værd at minde om, at Danmark ikke som de fleste andre lande, der var blevet overfaldet af Tyskland, udviste sit tyske befolkningselement.

Nonnenbroichs valganalyser og fortolkninger vil sikkert blive anfægtet af valgkasperter, de er lidt for håndfaste. Det samme vil hans opfattelse af udviklingen efter 1949. Kielererklæringen var velment, da den blev formuleret, men nok noget i retning af en papirtiger. Hverken ministerpræsident Dr. Bartram eller ministerpræsident Lübke optrådte i erklæringens ånd. Når afhandlingen iøvrigt går så langt op i tiden, som den gør, ville det have været godt at se en mere fyldig tysk skildring af metoderne i tysk grænsepolitik 1950-54. Især Lübkes politik på godt og ondt havde fortjent et par ord med på vejen, for Slesvig-Holsten var han en god og effektiv politiker, for det danske mindretal både i ord og gerning noget af en plage. K. O. Meyer-sagen og de mange andre chikaner illustrerer alt for tydeligt, at det stod ret småt til med tolerancen i landsregeringerne 1950-55.

Nonnenbroichs afhandling supplerer på nyttig vis den eksisterende litteratur, men der er stadig plads til flere bidrag fra tysk side om Slesvig-Holstens nyeste historie. At afhandlingen uvægerligt fremkalder en række kritiske detailbemærkninger bør ikke beklages, kritisk debat er kun sund og stimulerende og bidrager til øget samtidforståelse, også af grænselandets problemer.

Anders Ture Lindstrøm

Hartmut Lange: Die Nordelbische Evangelisch-Lutherische Kirche – Vorgesichte und Rechtliche Gliederungsprobleme.

Kiel 1972, 382 sider,

I begyndelsen af dette århundrede formulerede H. P. Hanssen det udtrykkelige ønske, at der måtte ske et nøje studium af det, der rørte sig ved Danmarks sydgrænse, og at kendskabet til disse rørelser bl. a. burde formidles gennem Sønderjyske Årbøger. Det forekommer naturligt at understrege dette forud for anmeldelsen af en bog, der omhandler et ret specielt emne.

Værket er en juridisk disputats antaget af det retsvidenskabelige fakultet ved Christian-Albrechts-Universitetet i Kiel. For danske læsere er en afhandling i faget kirkeret en sjældenhed af den simple grund, at der ikke findes nogen »kirkeret« i Danmark, men kun kirkeretslige regler. Dr. Lange gør i bogens 3. og 4. del udførligt rede for de retslige muligheder for organisation og måden, man rent faktisk har organiseret sig på overfor de forskellige tyske stater, som den sammenslutning af kirker står overfor, der har taget sin begyndelse i »Nordelbien-overenskomsten« af 21. 5. 1970, og som omfatter kirkerne i Slesvig-Holsten, Lübeck, Eutin, Hamborg og Hannover. Denne del af bogen formidler et fortrinligt overblik ikke mindst, fordi en stram gennemført kronologisk inddeling muliggør en sammenligning med udviklingen i de forskellige områder, der nu har fundet sammen i et forbund og er på vej mod en endnu fastere enhed med en fælles forfatning (s. 285 ff.).

I en tid, hvor de kulturelle forskelle i grænselandet generelt set udviskes, udgør det kirkelige område en markant undtagelse. Medens den danske folkekirke er nært knyttet til statslige organer og i juridisk forstand er en institution, der drives af staten, så er kirke og stat i Tyskland adskilte. Kirkelig administration og lovgivning er kirkens eget anliggende. I forhandlinger med staten har kirken imidlertid opnået væsentlige resultater, hvoraf bl.a. de økonomiske omtales (s. 274 ff.). En sådan selvstændig kirke vil ikke mindst efter den stedfundne sammenslutning i kraft af dens størrelse og ensartethed m.v. på den ene side kunne virke som en stærk kulturskabende faktor (s. 241 ff.). På den anden side vil en stærk kirkeorganisation med en i Danmark egen lovgivning og kirketugt være temmelig usmidig i forhold til frie kirkelige bevægelser. Så sent som i 60'erne har vi set spændingerne mellem den slesvig-holstenske landskirke og det danske kirkelige arbejde i Sydslesvig. Forholdet synes dog nu løst på en for alle tilfredsstillende måde i »Kirkeloven om samarbejde med Dansk Kirke i Sydslesvig«, vedtaget af den slesvig-holstenske landskirkes synode den 15. 11. 1969. Hartmut Langes disputats giver et grundigt indblik i vor sydlige nabokirkes tilblivelse og struktur og formidler samtidig et levende indtryk af, hvor vanskeligt det har været

ret at overvinde de historiske, juridiske samt følelsesmæssige særeheder forud for den stedfundne sammenslutning.

Vanskelighederne skyldes ikke mindst den forskelligartede historiske udvikling i de fem kirker. Denne udvikling skildres udførligt i bogens 2. del (s. 20–177). Dr. Lange har nødvendigvis måttet se sit arbejde i en større sammenhæng og har som følge deraf arbejdet intensivt med historiske problemstillinger. Bogen er således også et stykke værdifuldt historisk forskning.

Den historiske udvikling i den slesvig-holstenske landskirke har særlig interesse, fordi også Nordslesvig i tiden efter 1864 og indtil 1920 på godt og ondt var en del af denne kirke – de tyske frimenigheder i Nordslesvig er det jo stadigvæk. I mangt og meget bærer nordslesvigsk kirkeliv præg af dette langvarige tilknytningsforhold. Det er en berigelse for værket, at nordslesvigeren superintendent Theodor Kaftan kommer hyppigt til orde i en række velvalgte og markante citater (f. eks. s. 32, 33 og 37). Det er professor i slesvig-holstensk kirkehistorie ved Kiels universitet, dr. Walter Göbells, intensive Kaftanforskning, især den »yderste givtige brevveksling mellem brødrene Kaftan« (s. 16; jfr. dr. A. Nyholms omfattende anmeldelse i Sønderjydske Årbøger 1968, I), der her bygges på. Også dr. Lange giver således på sit felt et bidrag til den nødvendige omvurdering af Th. Kaftan, der har kunnet spores i de seneste år.

Den slesvig-holstenske kirkemand Claus Harms omtales ligeledes. Hvad vurderingen af Claus Harms og den indflydelse, der udgik fra ham, angår, så har tyske forskere i nyere tid været langt mere tilbageholdende i deres vurdering, end nordslesvigiske forskere har været det og til dels stadig er det, idet man har søgt påvist og til dels postuleret en stærk indflydelse også på nordslesvigsk kirkeliv fra Harms' side. Dr. Lange har givetvis ret, når han hævder, at Claus Harms' ideer »ikke kunne trænge igennem . . .« (s. 28). Fremtrædende forskere som Volquart Pauls, Alexander Scharff, W. Schultz vel også W. Göbell fra Kiel vil kunne tilslutte sig denne påstand. Claus Harms vil næppe kunne gøres til genstand for en alt for intens analyse, før »nationalhelgenen« vil blive reduceret til glorien alene. Claus Harms jubilæet i 1955 havde umådelig lidt resonans og stødte kun på yderst ringe interesse i Holsten.

Hvad behandlingen af de nordslesvigiske forhold angår, henviser bogen til Nordslesvigs udskillelse som en følge af den tabte 1. verdenskrig og Versailles-freden. Afståelsen var af betydning for kirkegrænserne. De nye statsgrænser behøvede ikke nødvendigvis at blive evangeliske kirkegrænser (jfr. tidsrummet 1918–1920). En stadig mærkbar følge af, at Nordslesvig med sine fem provstier og over hundrede menigheder tilsluttedes Danmark efter afstemningen, er, at Slesvig bispedømme stadig er betydelig mindre end bispedømmet Holsten. Iøvrigt har afståelsen spillet en rolle, fordi som dr. Lange

bemærker »Nordslesvig kirkeligt set var et særligt levende område« (s. 42, note 1). Alt i alt må det dog siges, at omtalen af Nordslesvigs forhold kun flygtigt berøres, og at i hvert fald Gottfried Mehnert: Die Kirche in Schleswig-Holstein, Kiel 1960 er et for spinkelt og sekundært kildegrundlag. Dansk litteratur anvendes ikke. At Nordslesvig i det hele taget nævnes må vistnok tilskrives professor Göbells tilskyndelse (jfr. s. 14).

Disse kritiske bemærkninger formår dog ingenlunde at forringe hovedindtrykket, at værket er et grundigt og sobert stykke historisk og videnskabeligt-teoretisk arbejde vedrørende vor sydlige nabokirkes nyeste historie og juridiske struktur.

G. Weitzling

Jürgen Wetzel: Theodor Lehmann und die nationale Bewegung in Schleswig-Holstein 1856–1862.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 61. Neumünster 1971, 256 sider.

De få mennesker i Danmark, der forbinder noget med navnet Theodor Lehmann, vil vide, at han var Orla Lehmanns holstenske fætter, men det er nok nødvendigt at minde også dem om, at Theodor Lehmann i de få år, han spillede en politisk rolle, nåede at placere sig som den ny-slesvigholstenske bevægelses ubestridte fører.

Jürgen Wetzels bog vil næppe få bredere kredse til at interessere sig for Theodor Lehmann. Dertil er dens fremstilling for tør og dens personskildring for uvedkommende. Det taktiske spil i stænderne vil næppe fængsle nogen. På ét punkt, og heldigvis et væsentligt, får læseren imidlertid en belønning for sin ulejlighed. Det gælder analysen af Theodor Lehmanns politiske grundsætninger og redegørelsen for hans virke i og for Den tyske Nationalforening. På grundlag af Lehmanns hidtil uudnyttede privatarkiv kan forfatteren vise, at den ny-slesvigholstenske retning, ganske som generationen af 1848, satte sin lid til de tyske samlingsbestrebelse.

Jürgen Wetzel er i stand til at dokumentere, at Lehmann (og det hævdes, at dette også gælder for de øvrige ledere af det nye »nationale parti«) så Tysklands omdannelse til en stormagt under Preussens hegemoni som det altafgørende politiske mål. For at nå så vidt måtte Preussen – argumenterede han – sikre sig herredømmet over Hertugdømmerne, som på grund af deres maritime betydning indtog en nøgleposition. Lehmann tog med i købet, at vejen til dette mål sandsynligvis gik over en europæisk storkrig. I dette program var der ingen plads for augustenborgerne og et selvstændigt Slesvig-Holsten, men det åbnede til gengæld mulighed for en ordening med Danmark efter nationale retningslinjer. Det var ud fra sådanne tanker, at

Lehmann førte sin politik i den holstenske stænderforsamling og sluttede op om den tyske Nationalforening, som fra 1859 søgte at give den tyske liberalisme nyt liv efter nederlaget i 1849.

Man må være Jürgen Wetzel taknemmelig for hans redegørelse for den tiltrækningskraft, denne antipartikularistiske, preussisk-tyske retning udøvede på førende politikere i Holsten kort før Helstatens sammenbrud, men når man tænker på de stærke antipreussiske stemninger, der fremtrådte i de følgende år, fristes man til at antage, at nationalforeningens tankegang ikke nåede ud over en lille kreds af holstenske politikere og nogle af deres venner i Slesvig.

G. Japsen

Jørgen Steen Jensen: Hertug Hans den Yngre.

Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved og Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig. Sønderborg 1972, 200 sider.

Når redaktionen af Sønderjyske Årbøger har henvendt sig til undertegnede om en anmeldelse af Jørgen Steen Jensens bog Hertug Hans den Yngre, skyldes det formodentlig, at det var redaktionen bekendt, at jeg, der selv er ærøbo, har beskæftiget mig en del med Ærø's historie. Ærø hørte som bekendt indtil 1864 til hertugdømmet Slesvig og var i århundreder nøje knyttet til Als. Fra den senere middelalder hørte øen således under lensmanden på Sønderborg. 1564 overlod Frederik II sin yngste broder Hans den Yngre en tredjedel af sin del af Slesvig og Holsten. Den slesvigske del, som tilfaldt hertug Hans, omfattede Ærø, Als og Sundeved, hvortil senere kom en strækning syd for Flensborg fjord med det gamle Ryd kloster, det senere Lyksborg. Ærø kom således et par århundreder til at dele skæbne med Als og Sundeved under det sønderborgske fyrstehus.

Hans den Yngre nåede ikke som sine farbrødre at blive medlem af hertugdømmernes regering, men han havde dog meget store rettigheder, idet han ikke sorterede under andre myndigheder, hverken i kongeriget eller hertugdømmerne, end kongen selv. Selv om denne ved enkelte lejligheder så sig foranlediget til at gribe ind, gav han i det hele hertug Hans frie tøjler. Hertugen kunne hensynsløst udnytte sine besiddelser på enhver måde. Navnlig skabte han ved opkøb af adelsgods, nedlæggelse af gårde og hele landsbyer og ved rydning af skove og ødemarker store samlede godsdistrikter med talrige ladegårde, hvis jorde blev drevet ved bøndernes hoveri. Der er ikke i nutiden mange spor tilbage af Hans den Yngres virksomhed. Med undtagelse af en enkelt linie, hvoraf den nuværende kongeslægt er udgået, er alle de sønderborgske linier uddøde, og navnlig ved landbrugsreformerne i det 18. århundrede, er så godt som alle hertug Hans' godser opløst og hans ladegårde og slotte med enkelte undta-

gelse nedbrudt. Som en historisk person, der et par århundreder satte sig dybe spor på Als, Ærø og Sundeved, er der dog i høj grad grund til at beskæftige sig med ham. Mens der fra tysk side allerede i en årrække har foreligget flere monografier, har man ikke hidtil på dansk haft noget større arbejde om Hans den Yngre. Det må derfor hilses med glæde, at Historisk Samfund for Als og Sundeved sammen med Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig har formået Jørgen Steen Jensen til at skrive biografien af Hans den Yngre.

Selv om J. Steen Jensens bog ikke er udtømmende, hvad der vel heller ikke er tilsigtet, giver den væsentlige bidrag til belysning af Hans den Yngres liv og virksomhed. Forfatteren har ved omhyggelige arkiv-, biblioteks- og museumsstudier fremdraget en mængde stof, og ved talrige kildehenvisninger er der gjort rede for, hvorfra oplysningerne stammer. J. Steen Jensen er numismatiker, og det mest omfangsrige afsnit er da også hans behandling af Hans den Yngres og hans sønners udmøntninger og oversigten over mønterne med gengivelse af alle kendte mønttyper. Afsnittet har interesse også for andre end numismatikere. Det kan nævnes, at flere mønter har billeder af hertuger, hvis udseende ellers ikke er kendt, således Hans den Yngres sønner Alexander af Sønderborg og Philip af Lyksborg. Bogen bringer også en gennemgang af alle billeder, der kendes af Hans den Yngre, med gengivelser, deraf det ene i farvetryk. Om dette billede, der findes på Lyksborg Slot, kan meddeles den supplerende oplysning, at det formodentlig er identisk med et billede, som nævnes i hertug Christian af Ærøes Bo, hvor det noteres, at det ved delingen kom til hertug Philip af Lyksborg.

Steen Jensen giver ikke alene Hans den Yngres biografi, men meddeler også i korte oversigter over hans børns livsdata. I omtalen af hertug Christian af Ærøes levned, som tidligere var temmelig ukendt, er der visse misforståelser. Decanatsstatthalter betyder ikke decanatsstatholder, men decanatsstedfortræder, hvad der i dette tilfælde vil sige leder af den evangeliske fraktion af domkapitlet i Strassbourg. Hertug Christian var fra sine unge dage medlem af kapitlet, et af Tysklands fornemste, hvis medlemmer alle var af høj rang. Økonomisk var medlemmerne meget godt aflagte. Elsass var på den tid hjem søgt af religionskrige, som endte med katolikkernes sejr. Hertug Christian måtte fratræde, men beholdt efter overenskomsten en årrække sine indtægter. Det skyldes formodentlig hans stilling som domherre, at han forblev ugift. På Ærø levede han beskedent med sin konkubine Katrine Gribels i Hans den Yngres gamle jagthus på Gråsten.

Erik Kroman

Karl N. Bock: Et menneskelliv.

Eget forlag, 1972, 206 sider, ill.

Rektor, dr. phil. Karl N. Bock, der kom til at lede det kommunale skolevæsen i Nakskov, gymnasiet indbefattet, fra 1941 til 1966/67, tilhører overgangstidens slægtled af unge sønderjyder under akademisk uddannelse. Nogle af dem kom senere, som Bock, til at gøre sig stærkt gældende i den danske skole og i forskningen, eller det blev i kirkens tjeneste, hvor navne som biskop H. Fuglsang-Damgaard og provst A. Westergaard-Jacobsen trænger sig på.

Man kan så filosofere over, hvad der var med til at forme deres personlighed og intellekt. De tog jo nok det bedste, de havde mødt i tysk åndsliv, med sig over, frastødte andet som bl. a. det militærliv, de havde følt på deres krop, og så har man vel lov til at formode, at de mødte det danske på en ganske særlig vågen måde.

For Bocks vedkommende er det tillige påfaldende, med hvilken energi og virketrang han lod sig »genforene«. Det er en af de mange ting, man udleder af hans trykte erindringer. Bock er vestslesviger, født i 1897 i Skast, og hans skildring af barndommens verden med lege i og ved Vadehavet hører til det ypperste, vi har i sønderjysk hjemstavnsliteratur. Men drengen nøjedes ikke med at lege. Tidligt fik han sig placeret i selve landsbyskolen, hvor han blev degnens »Helfer«, d. v. s. hjalp til med at undervise de mindre børn, og hans øre fangede musikken i den hjemlige dialekt med bl. a. dens klusilspring. Skønt hjemmesproget var dansk (sønderjysk), tegnede Bock sig hurtigt det tyske sprog. Ved at gå på opdagelsesrejse i begge sprog, det naturgivne og det tillærte, kom han ind på forskningens veje. Han gav sig til at sammenligne oversættelser af salmer i begge retninger, foretog selv prøver og blev klar over, hvor vanskeligt det er at oversætte poesi.

Årene på Tønder Seminarium, hvorfra Bock dimitteredes i 1919, var læreår på godt og ondt. Han mødte den tyske nationalisme og måtte tage afstand fra den, men rent fagligt lærte han metode og ægte grundighed. Tysk åndsliv åbenbares for ham på en måde, som han altid senere indprentede sine elever i det sproglige gymnasium: der fandtes et Goethe/Weimar-Tyskland og et Potsdam-Tyskland. Det kan lyde forenklet, men det var en fair indstilling at give udtryk for, når det betænkes, at de fleste af Bocks år som tysklærer faldt under nazismen.

Efter genforeningen gik det slag i slag, stadig fremad. Karl N. Bock virkede en kort tid som enelærer i Københoved i »det ideelle hjørne« oppe ved Kongeåen, men han drømte om et dansk universitetsstudium. På et år klarede han studentereksamen på kursus og blev cand. theol. i 1926. Tilskyndet af rektor, dr. Andreas Hanssen tog han straks fat som lærer på Duborg-Skolen, og bogen giver et lille tidsbillede af det

daværende efterkrigstidsprægede, grå og fattige Flensborg, der begyndte at se hen til Adolf Hitler som en Messias.

Men tiden i Flensborg huskes nok især som strenge arbejdsår uden fritid og ferie. Herved gennemførte Bock ved selvstudium at blive cand. mag. på tre år, men det var nu alligevel et heldigt sted at sidde, for det gav ligesom sig selv, at specialeafhandlingen skulle tage et lokalt, sproghistorisk emne op. Det blev vokalismen i Flensborg-plattysk, et godt forstudium til den senere doktordisputats: »Niederdeutsch auf dänischem Substrat«, en afhandling, der foruden kvaliteten og originalitet ikke var uden aktualitet, eftersom den skulle påvise, at det var dansk »Blut und Boden«, der prægede Sydslesvig ned til Sli-Dannevirke-linien. Afhandlingen vandt også indpas i tyske videnskabskredse, hvor den kunne påvise, at det ikke var Tyskland, der havde lidt uret ved grænsedragningen i 1920. Om de blandede sprogforhold bruger Bock øvrigt det glimrende billede, at egnen fra grænsen til Dannevirke er et sprogligt vadehav, og egnen syd for Dannevirke et dybt plattysk sproghav med »grunde og banker«, der vidner om de få danske bygder fra før saksernes kolonisering af området syd for Dannevirke omkring 1100- og 1200-tallet.

Enhver, der er yderligere interesseret i disse undersøgelser, kan jo læse disputatsen og studere dens sprogekort, men forfatteren er her i sine erindringer så læservenlig, ja så fornøjelig, at han i en populær form causerer over, hvordan det går til, når man indsamler sproginterviews hos den stedlige befolkning. Ordstillingen i de anførte dialektprøver fra Angel er umiskendelig dansk, og Bock følte sig hensat til Holbergs tid, da han om formiddagen ville traktere lodsens i Maasholm med en kop kaffe i færgeskroen. Lodsens ønskede dog ikke at drikke kaffe »så sent på dagen« og bad om en grog. (Jfr. slutningsreplikkerne i »Erasmus Montanus«, 1. akt. 2. scene, hvor Per Degn hellere vil have brændevin end øl, »thi det er for tidligt at drikke øl«).

At dømme efter bogomslaget, der i farver er smykket med den gamle Haderslev Katedralskoles vinløvskransede portal, oplevede Karl N. Bock rige arbejdsår ved denne skole som adjunkt i perioden 1932–1941. Her fortsatte han sit videnskabelige arbejde og beskikkedes samtidig som censor i tysk ved seminarerne, senere også ved universiteterne. Der blev dog også tid til at varetage lokale tillidshverv inden for det kulturelle arbejde, ligesom han påtog sig at være sekretær for Historisk Samfund for Sønderjylland 1937–41 og sidde i redaktionsudvalget for »Sønderjyske Årbøger«.

Intet havde derfor været naturligt, end at i hvert fald den sønderjyske del af disse erindringer, der bringer værdifulde bidrag til samtidshistorien, var udsendt gennem Historisk Samfund. Forfatteren erkender, at dette kunne have ladet sig gøre på betingelse af, at han forkortede Nakskov-stoffet, hvad han imidlertid ikke ønskede. Om en god bog kommer på det ene eller det andet forlag kan for så vidt

være ligegyldigt, men hvor kunne man have ønsket, at Bock havde klippet en hæl og hugget en tå. Hans værk havde vundet ved at blive en del beskåret, og uvildige hjælpere ville have befriet bogen for gentagelser, forkert stavede personnavne, korrekturfejl osv. Fremfor alt kunne et personregister have lettet fremstillingen for et lovligt stort persongalleri, hvorved man også havde fået lagt titlerne bort én gang for alle.

Netop i et tilfælde som dette, hvor man sidder med en bog, der er ulastelig i mange henseender, kan det ærgre én, at fnuggene ikke er børstet af kraven.

Eskild Bram

Bernhard Hansen: At sejle er nødvendigt ... i tjeneste.

Forlaget Skandia, Flensborg, 1971, 194 sider.

Det vil være kendt, at skolemanden Bernhard Hansen har sejlet og afsluttet sit sømandsskab med en navigatøreksamen. Titlen på hans bog skal sikkert forstås symbolsk, idet hans livsgerning kom til at foregå på landjorden, hvor han kom til at yde en betydningsfuld indsats. Der kan dog ikke være tvivl om, at hans evne til at styre et skib er kommet ham til gode i de år, han var leder af det danske skolevæsen i Sydslesvig. At han efter fuldført gerning besluttede at gå i land på den fynske veskyst var sikkert en god beslutning, da det slet ikke er sikkert, at de nuværende forhold ved grænsen, som han selv betegner som »afslappede«, ville passe ham.

I mere end 30 år var Bernhard Hansen tilknyttet det danske skolevæsen i Sydslesvig, først fra 1922–34 som lærer ved Duborgskolen, så fra 1941–46 som denne skoles rektor og siden til 1961 som direktør for de danske privatskoler syd for grænsen. Det var år, som stillede store krav til evner og betydelig arbejdskraft. Han var til fuldt mål i besiddelse af begge dele. Det blev for ham til mange personlige oplevelser, som han på den for ham særprægede fortælle-måde beretter om. Den, der kender Bernhard Hansen fra hans taler og skriftlige indlæg, vil huske hans særlige evne til at påkalde lydhørhed, bl. a. ved brug af citater og snurre og vittige metaforer, en fremstillingsmåde, som vi atter møder i hans bog.

Som han taler, skriver han. Og skønt det her er om genvordigheder og trængsler, om »kamp og trolde« og andet besvær, savner hans fremstilling ingenlunde humor. Det har ikke blot været nødvendigt, men også »herligt at sejle«, omend det ofte blev bag ved et automobilrat. Det blev for Bernhard Hansen til talrige rejser, ikke blot i embeds medfør, men også tit for at hjælpe mange, der var i vanskelighed eller havde bekymringer. Hans evne til at »køre omkring hjørnerne« kom mange til at nyde godt af, og de blev til fordel for de sager, han ønskede at fremme. Det er med fuld føje, han skriver om at være

»i tjeneste«. Det var han fra først til sidst, og dertil følte han sig kaldet.

At han opnåede resultater er evident. Så kan det godt være, at han, skønt bundet af historien, som han var, overså, at landsdelen indtil 1920 ikke havde kendt til mindretal og mindretalsrettigheder. Derimod fik han snart forståelse for, at de tyske myndigheder i Flensborg i de følgende år ikke havde begrebet indholdet af Weimar-forfatningen. Da der 1920 meldte sig 1000 børn til dansk skoleundervisning, bestod 800 ikke den tyske optagelsesprøve. Og bedre var det ikke, da en kommission fra Berlin kun gav 27 af ca. 100 elever adgang til Duborgskolen, fordi de ikke kunne klare de fag, bl. a. engelsk, de havde ønsket at lære.

Sproget var for øvrigt ikke et nationalt kriterium for Bernhard Hansen. For ham var det det for tyskerne uforståelige »lynne«, altså et væsenspræg, og desuden den historiske rettesnor, den samme de nationalliberale fulgte i 1850'erne. Det forstod englænderne heller ikke, da de efter 1945 overtog det militære, provisoriske styre i Sydslesvig. De indførte, skriver Bernhard Hansen, et kolonistyre, som var uden forbindelse med et demokratisk levesæt. Endelig mente de vel nok, at det var dem, der havde vundet krigen, og det uden hensyn til, at Danmark havde været »allieret«.

Den meningsudveksling, denne deres holdning førte til med Bernhard Hansen, er, som den er gengivet, en af bogens mest interessante, fordi den giver indtryk af Bernhard Hansens ihærdige anstrengelse for at sikre rettigheder for det danske skolearbejde, al modstand til trods. Man forbød en engelsk pjece, han havde skrevet med en redøgørelse for den foreliggende situation, og beslaglagde årsberetningen om skolearbejdet. Men da den engelske lord Steel arriverede med en påstand om, at det var sydslesvigerne selv, der havde kasseret det danske sprog, gav Bernhard Hansen til svar, at det nu var bedst, at englænderne tog det fulde ansvar. Så galt gik det dog ikke. Det lykkedes først at få 30 ansøgninger om danske skoler godkendt, og 1960 var der 81 danske skoler i Sydslesvig.

Der er således ingen grund til at græde over spildt mælk. Og det gør Bernhard Hansen heller ikke, men er blevet klar over, at København-Bonn-erklæringerne har skabt en helt ny situation. At disse aftaler, som han synes at mene, blev følgen af en sydslesvigsk delegations henvendelse til den danske regering, er dog næppe holdbar. I dette forhold griber adskillige andre tråde ind i forløbet. Han betegner selv sine optegnelser som »erindringsglimt« eller »minder«, og endelig har historien endnu ikke kunnet tage afgørende stilling til det, der skete i disse år, »de fem uværdige år« kalder han tiden fra 1950–55. Men hans absolut læseværdige og underholdende bog vil være en god kilde til brug for bedømmelsen af denne urolige og spændende tid.

Morten Kamphövener

Jacob Kronika: Den sidste slesviger og Ulsnæsmordene.

Forlaget Skandia, Flensborg, 1971. 156 sider.

Det må have været i årene mellem 1919 og 1932, Jacob Kronika jævnlig førte samtaler med sin genbo, den gamle præst og sjælesørger Nicolai Christian Nielsen. Det blev en personlig oplevelse for ham at lære denne elskelige og hjertemilde mand at kende, og i talrige, med stor interesse påhørte, foredrag har han gennem de sidste 25 år levedegjort denne slesviger og ejendommelige præstesikkertelse for sine tilhørere. Det er denne hans evne til at vække opmærksomhed for et emne, der går igen i denne bog.

Det er blevet et betagende portræt af »den sidste slesviger«, som pastor Nielsen engang havde kaldt sig selv, måske med tanken om tidernes skiften både historisk og nationalt. På sine gamle dage må han vel have opdaget, at der endnu var nogle »slesvigere« tilbage, og at Kronika var en af dem. På den anden side har han sikkert følt det »slesvigske« som en smertelig dobbelthed eller som noget mytisk-mystisk. Noget lignende som vi på anden vis møder i Johannes V. Jensens digt »Den jyske Blæst«, hvor han taler om »den gamle ve«, der går igen.

Som forlæg til sin skildring har Kronika foruden sit kendskab til pastor Niensens private optegnelser og brevvæksling samt en række trykte kilder også benyttet den udførlige historiske afhandling om »den sidste slesviger«, provst dr. theol. Jens Holdt 1958 skrev i »Sønderjyske Årbøger«, en analyse af pastor Niensens religiøse og kirkelige indstilling samt en vurdering af hans tilknytning til danske og tyske kulturstrømninger. Han skrev sine fortællinger på dansk, han bar altid den danske præstekjole med pibekrave, men har også ved lejlighed sagt, at »manden betød mere end kjolen«.

Var han tysk eller dansk? Holdt henviser til hans holdning under og efter den første verdenskrig og kommer til det resultat, at han var tysk, nærmere betegnet slesviger med tysk fortegn. Kronika har for sit vedkommende ønsket at forsyne ham med et så stærkt indre og ydre dansk præg som muligt, men har ikke turdet give et afgørende svar på spørgsmålet. Hvad hans religiøse standpunkt angår, går Holdt og Kronika tydeligt nok ud fra forskellige syns- og standpunkter. Det gælder også den religiøse indstilling i pastor Niensens barndomshjem i Løgumkloster. Kronika går ud fra, at den var pietistisk, medens Holdt betegner den som »kirketro rationalistisk«, hvilket turde være rigtigt bedømt. Nielsen blev efter eget sigende overbevist pietist, og med sin stærke tilknytning til den danske Indre Mission kom han, som Holdt fremhæver, sikkert mod sin vilje til at tjene danskheden i Nordslesvig.

Hverken Holdt eller Kronika har været opmærksom på et moment, som ikke bør lades ude af betragtning. Nic. C. Nielsen (et *nom de*

guerre, Kronika har forkortet til »Nic«) nedstammede, som for øvrigt også præsterne Hans Tonnesen og Schmidt-Vodder, i lige linje fra Kongeriget, for Nielsens vedkommende nærmere betegnet fra Roskilde. Ganske kuriøst er det også, at Holdt i sin skildring af Nielsens ophold i Flensborg, idet han beretter om de indtryk, han fik ved at lytte til Neptun-brøndens rislen, forveksler Flensborg med Åbenrå. Det drejer sig om en barndomserindring, således som det fremgår af hans fortælling »Lig' øver for e Pump«.

Kronika tillægger det i sin fremstilling stor betydning, at det for pastor Nielsen kom an på at ofre sin Isak, d.v.s. at give afkald på sine kunstneriske anlæg, som det havde været, da han efter faderens vilje opgav tanken om at blive skuespiller. Et kærlighedsforhold, han som student i Leipzig havde haft, og som han selv havde omtalt til sin veninde, malerinden Charlotte von Krogh, blev for ham et afgørende etisk spørgsmål. Fra hende er det på anden hånd kommet Kronika for øre. Det er sikkert rigtigt, når han fremhæver, at Nielsen som Søren Kierkegaard, hvem han navnlig på sine gamle dage blev en flittig læser af, følte sig tvunget til at ofre det æstetiske på det kristelige alter, endog i den grad, at han fortrød at have skrevet sine små karakteristiske, af så mange yndede, slesvigske fortællinger.

Væsentligt er det, at Kronika har formået at give sine læsere et indtryk af Nicolai Christian Nielsen som det fine og elskelige menneske, han var, endvidere som betydelig prædikant og forkynder og enestående sjælesørger. Han lagde som Luther vægt på syndserkendelsens betydning (»Beichte«). Sådan levede han, og sådan døde han, efter at han, der havde været velstående, havde ofret, hvad han ejede, til de fattige. I denne sammenhæng kan nævnes hans sjælelige omsorg i Rendsborg-fængslet for den firedobbelte morder fra Ulsnæs og andre tugthusfanger. Dette forhold giver Kronika en gribende skildring af, og det giver hans bog en næsten dramatisk afslutning. Som helhed taler hans bog til læseren om en ærlig kristen og et stort og fint menneske.

Morten Kamphøener

Bognyt

C. Rise Hansen: Oversigt over Rigsarkivets nyere arkiver bd. I.

Foreløbige arkivregistraturer, ny serie nr. 4. Udgivet af Rigsarkivet, København 1972, 233 s.

I 1923 udgav Rigsarkivet Kr. Erslevs »Rigsarkivet og Hjælpebidlerne til dets Benyttelse«, hvori man har en summarisk oversigt over, hvad der findes i Rigsarkivet fra tiden før 1848. En tilsvarende oversigt over arkivalierne fra tiden efter 1848 har man hidtil ikke haft, men nu foreligger første bind – omfattende Justitsministeriet, Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, Kirkeministeriet, Undervisningsministeriet og Ministeriet for kulturelle anliggender – af en registratur, der skal råde bod på dette forhold. Bindet indeholder i summarisk form omtale af alle sager fra de nævnte ministerier og de derunder hørende institutioner, såfremt de var afleveret til Rigsarkivet før 1. december 1971.

Selv om oversigten som hovedregel kun skal medtage arkivalier fra tiden efter omorganiseringen af den øverste statsstyrelse i 1848, finder man ofte ved de institutioner, der er knyttet til ministerierne, omtale af væsentligt ældre arkivalier, f. eks. kirkeregnskabsbøger fra Lysabild så langt tilbage som til 1692. I indledningen forklares, hvorfor det har været rimeligt at gøre det på denne måde.

Det er meget fortjenstfuldt, at arkivvæsenet ved udgivelse af oversigter som denne letter arbejdet for arkivbenytterne. Bogen er ikke bogtrykt på traditionel vis, men for at billiggøre udgivelsen er den mangfoldiggjort med et maskinskrevet manuskript som grundlag. Det er en fuldt acceptabel løsning, især hvis man er lidt omhyggeligere med maskinskrivningen, så ikke alle fejlslag på maskinen videregives til offentligheden.

V. P.

Oversigt over private personarkiver i Rigsarkivet.

Foreløbige arkivregistraturer, ny serie nr. 3. Udgivet af Rigsarkivet, København 1972, 274 s.

Med denne registratur er der tilvejebragt en hårdt tiltrængt, men summarisk oversigt over Rigsarkivets omfattende samling af personarkiver. Den inde-

holder arkivskabernes navne, arkivernes omfang og det åremål, de dækker, men oplyser ikke noget om arkivernes indhold, ordningstilstand og proveniens. For den, der beskæftiger sig med Sønderjyllands historie, er det værd at lægge mærke til, at Rigsarkivet også har forskellige mindre arkiver fra sønderjyske personligheder, hvis arkiver altså ikke altid skal søges på Landsarkivet i Åbenrå. Det drejer sig især om Nic. Ahlmann, Cornelius Appel, Erik Appel, Andreas Grau, Peter Grau, Jørgen Køch, Peter Hiort Lorenzen, Jacob Plaetner, A. Svensson og Kr. og Ingeborg Refslund Thomsen. For flere af disse personer gælder det, at hovedparten af deres arkiver findes i Åbenrå. Det kan derfor forekomme upraktisk, at sådanne arkiver ikke er samlet ét sted.

D. A.

H. E. Sørensen: Grænsen drages. Sønderjylland 1918-1920.

Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1972. 68 sider, ill.

Den meget produktive lærer H. E. Sørensen, Skærbæk, har udgivet en overskuelig og velskrevet lille bog om et emne, som nok kan fortjene en populær og up to date behandling. Som noget nyt i denne bog kan fremhæves forfatterens interesse for småkårsstandens forhold i overgangstiden, og det er vigtigt at få med, bl. a. fordi den sociale nød er en væsentlig forudsætning for den meget omfattende del af afstemningspropagandaen, der benyttede økonomiske argumenter. Fremstillingen bygger udelukkende på allerede foreliggende litteratur, og en litteraturliste over de bøger, der »i første række« er anvendt, afslutter bogen. Da en sådan liste også skal tjene som vejledning for læseren til videre studier, må man beklage dens besynderlige sammensætning, så meget mere som forfatteren rent faktisk ikke synes at have benyttet anden litteratur. Der er overhovedet ikke anvendt tysk litteratur, bortset fra Gerd Callesens bog om socialdemokratiet og det slesvigske spørgsmål. Ud over H. P. Hanssens og grev Schacks erindringer er den omfattende memoirlitteratur ikke benyttet; dog har kapitlet om Ernst Christiansen i Flensborg Avis' jubilæumsbog fået lov til at spille en dominerende rolle i flere afsnit. Der henvises heller ikke til centrale fremstillinger som Sønderjyllands Historie bd. V, og Alnors og Franz von Jessens håndbøger om det slesvigske spørgsmål. Endelig er det ganske forbausende, at Harald Jørgensens bog fra 1970 om genforeningens statspolitiske baggrund også mangler. Også talrige tidsskriftartikler er ladt ude af betragtning. Skønt forfatterens store interesse er arbejdernes forhold, har han heller ikke benyttet bøger som Frede Niensens bog om den sønderjyske arbejderbevægelse »Fra Udmark til Forpost«, hvor de sociale forhold i afstemningstiden netop behandles udførligt, Wilh. Ewalds erindringer om revolutionen og arbejdsrådet i Åbenrå, Jens Bladts erindringer, ligesom han heller ikke synes at kende Jørgen Slettebos centrale artikel om strejkebevægelsen i foråret 1920 (i Fra Als og Sundeved 1969). Havde H. E. Sø-

rensen blot kendt Frede Niensens bog, ville han næppe have påstået på s. 35, at der i 1918 oprettedes en veritabel »rådsrepublik« i Sønderborg under ledelse af arbejder- og soldaterrådet og med en varighed til hen på foråret 1919 – i virkeligheden var der jo kun tale om et 3-dages militærdiktatur forud for oprettelsen af arbejdsrådet. Det må desværre bemærkes, at denne fejl ikke er den eneste i bogen.

H. E. Sørensen mestrer den kortfattede fængslende form, og selv om han har sin generations naturlige personlige distance til det nationale, er han oprigtigt optaget af den nationale problematik. Derfor må man meget beklage, at han ikke har givet sig tid til at sætte sig ind i al væsentlig litteratur om emnet og ikke har ladet manuskriptet læse igennem af en speciallist, før det gik i trykken. Var dette sket, kunne hans gode, lille bog være blevet virkelig værdifuld.

D. A.

Schiffahrt und Häfen im Bereich der Handelskammer Flensburg

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, Nr. 21. Flensburg 1971. 358 sider.

Den meget smukt udstyrede bog er udsendt i anledning af det flensborgske handelskammers 100-års jubilæum. Den rummer overvejende rigt illustrerede skildringer af skibsfarten i de fleste byer indenfor handelskammerets område, dvs. østkysten ned til Slesvig og vestkysten til Brunsbüttel. Værket bygger mest på trykt materiale, men den, der er interesseret i skibsfartshistorie, finder her på ét sted oplysninger, der ellers skal samles mange steder fra. Bag i bogen findes en nyttig bibliografisk oversigt. De nordslesvigske havnebyer (også Tønder) er for tiden indtil 1920 behandlet af H. Fr. Schütts dygtige pen.

G. J.

Olav Christensen: Toftlund og omegns sparekasse 1872–1972 med bidrag til Toftlund sogns historie 1864–1920.

Haderslev 1972. 144 s.

1. december 1972 var der gået 100 år siden oprettelsen af Toftlund sparekasse, men en rigtig jubilæumsdag var det ikke, for i 1971 var den gamle sparekasse gået op i Sparekassen Haderslev, der selv var opstået som resultat af sparekassesammenlægninger i 1970. Så meget glædeligere er det, at Toftlund og omegns sparekasse alligevel har fået mulighed for at markere sit hundredår med udsendelsen af et smukt festskrift.

Olav Christensen har i festskriftet især udnyttet sparekassens ældre arkiv og materiale fra kommunearkiverne før genforeningen. Resultatet er blevet en lang række blandede oplysninger om sognets og især sparekassens historie,

blandt hvilke især det store personalhistoriske stof fortjener at fremhæves (hertil et godt navnerregister). Det må beklages, at der ikke har været tid til at belyse sparekassens økonomiske og sociale betydning for Toftlund sogn.

Bogen er rigt illustreret med et lokalhistorisk værdifuldt fotografisk materiale, overvejende fra årtierne før 1920.

G. J.

Huno von Holstein: Af livet rigt benådet. Erindringer.

Lindhardt og Ringhof, København 1972. 166 sider.

Dommer Holsteins velskrevne og fængslende erindringer indeholder to kapitler (s. 103–27) af særlig interesse for afstemningstidens bevægede historie. Forfatteren var som ung stærkt engageret i den sønderjyske sag i en national og aristokratisk studentergruppe, der i København oprettede »Landsforeningen Det unge Danmark« i maj 1918. I afstemningsstriden sluttede foreningen stærkt op bag Flensborg-folkene. Forfatteren skildrer dels foreningens agitationsvirksomhed i Danmark, dels sine egne oplevelser i Sønderjylland fra sommeren 1919 til genforeningen. I denne tid forsøgte han på forskellig vis at gøre sig nyttig for den mellemslesvigske sag, og for at få visum til opholdet blev han pro forma ansat som journalist ved A. Svenssons avis »Danskeren« i Haderslev. På afstemningsdagen i 2. zone opholdt han sig på Flensborg Avis' redaktion, hvor han oplevede den voldsomme skuffelse over afstemningsresultatet. Alt i alt nogle korte, men interessante skildringer af virksomheden på den »tabende« side, der i forvejen ikke er synderlig stærkt repræsenteret i litteraturen om genforeningstiden.

D. A.

Otto Didrich Schack: Aufzeichnungen des Lehnsgrafen Schack zu Schackenburg. Landrat an der Grenze 1920–49.

Flensborg 1972. 192 sider, ill.

Under ovenstående titel har Christian Wolff Verlag, Flensborg, i serien d+d Bücher (»Die deutsch-dänischen Bücher) udsendt Otto Didrich Schack: »Grønnesind. Optegnelser fra årene 1913–1949«, hvis originaludgave blev udsendt af Gyldendal i 1970 og anmeldt her i årbøgerne 1970, II, side 198–200 af Morten Kamphövener. Den danske udgaves undertitel: »Visse- lig ikke had mod hinanden, men gensidig kærlighed« (Sofokles: Antigone, vers 523) gengives her: »Nicht mitzuhassen, mitzulieben bin ich da«. Selve hovedtitlen er blevet ændret ud fra vanskeligheden ved at oversætte ordet »Grønnesind«; herpå gør både oversætteren, bibliotekar Maria Hickmann, og professor Troels Fink, der har skrevet indledningen, opmærksom, ligesom

det er nødvendigt over for tyske læsere indgående at forklare, hvad ordene »Sønderjylland« og »sønderjysk« dækker for os danske, og hvilke oversættelsesveje der er fulgt for ordene.

Der er foretaget visse udeladelser fra originalteksten, og man har ladet noteapparatet falde. Herved undgår man iøvrigt at få nogle fejl med, der hidtil er upåtalet af anmelderne (Ernst Christiansen døde ikke i 1935, men 1941, Hans Schmidt, f. 1889, grdr. Gårdsblok ikke som angivet hjemmetysk M. F., Nicolai, ikke Nikolaj Svendsen, Kiørboe, ikke Kjørboe, Lorenz, ikke Lorens Filskov). Ved noteapparatets bortfald markerer redaktionsudvalget vel en erkendelse af, at en tysk læsekreds må koncentrere sig om de store linjer i bogen, hvilket stort set vil sige i Otto Didrich Schacks udvikling. Troels Finks indledning giver de nødvendigste forudsætninger for at forstå Schacks baggrund i grænselandets almindelige udvikling, også hvor Schack distancerer sig fra flertallets opfattelse; man kan da kun glæde sig over, at bogen nu kan tale til nye læsere om grev Schacks rigt facetterede personlighed. Bogen har otte gode illustrationer, men hvorfor dog ikke et billede af Schackenborg og Møgeltønder, der for den tyske læser kunne få hjemstederne for Schacks virke til at træde frem? Som en kuriositet skal anføres, at slægtsregistret bringes på dansk.

K. F.

Noter og nyt

Poul Kürstein

Alt for tidligt i en alder af kun 53 år døde bibliotekslektor Poul Kürstein den 6. januar i år efter et par års tiltagende håbløs sygdom. Han var født i et arbejdermiljø i København 1919, og har om sit ophold og sin skolegang på Det kongelige Opfostringshus fortalt levende og underholdende i en lille bog »Skorper«, som han udsendte til venner som privattryk i 1962. Efter eksamen som bibliotekar 1943 kom han som vicebibliotekar til Flensborg i efteråret 1944 i den allerværste tid under krigen. Herom har han fortalt i en anden erindringsbog »Tidehverv. Sydslesvig på en noget anden måde«, som han udsendte i 1964. Kürstein kom som bibliotekar til Slesvig i 1945, og det blev nu hans opgave at retablere og udbygge det danske biblioteksvæsen der. Han var en fremragende bibliotekar, der ikke nøjedes med at stemple og udlevere bøger over en skranke. Han havde en enestående evne til at komme i kontakt med folk, vække deres interesse og give dem netop den bog, som hver enkelt nu kunne have udbytte af. Han var selv utrolig belæst, og hans hukommelse var enestående. Han havde citater parat til alle lejligheder, og han yndede at krydre sine foredrag med til tider måske lidt ramsaltede anekdoter. Han vandt sig i Slesvig en stor vennekreds, og hans viden skabte respekt for ham også blandt tyske lærde. I Slesvig var han ledende bibliotekar til 1966, da han vendte tilbage til Flensborg som bibliotekslektor og som leder af studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. For mange af os vil nok hans Slesvig-tid komme til at stå klarest i erindringen. Han blev en fremragende kender af Slesvigs og Danevirke-Hedeby's historie og topografi. Han er blevet brugt og måske også misbrugt som leder af byvandring og ture på Danevirke, men han havde så svært ved at sige nej. Hundreder eller vel snarere tusinder af Historisk Samfunds medlemmer har ved forskellige lejligheder lyttet til hans livfulde fortælling. Han var en af de få, der havde evnen til at popularisere et ofte vanskeligt historisk stof, og han kunne få folk til at lytte.

Men han kunne også skrive, og det var ikke et almindelig skolebogs-dansk, han benyttede sig af. Han elskede at bruge gamle udtryk og vendinger, som han mødte under sin vidtspændende læsning, pudse dem op, give dem ny glans og måske bruge dem i helt overraskende sammenhænge. Fremmedord kunne han vel ikke undgå at bruge, men helst benyt-



Poul Kürstein 1919-1973.

tede han ord af nordisk oprindelse, selv om de måske efterhånden var ved at gå af brug. Han elskede sit modersmål og gjorde sig stor umage med at forme ord og sætninger på den egne facon, som blev hans, Poul Kürsteins. Kedelig var han så sandelig ikke, hverken i skrift eller tale.

Han blev kun 53 år, og dog nåede han så meget. Som bibliotekar havde han en lang arbejdsdag, og han har måttet tage aftener og nætter til hjælp, når han har kunnet præstere en så omfattende litterær virksomhed, som tilfældet blev. Hans to dejlige erindringsbøger er omtalt, og i forbindelse

med dem kan nævnes de mindre bidrag bl. a. om hans hustrus sydslesvigske slægt, og som trykt forskellige steder udsendtes som særtryk til slægt og venner. Det er kun de få, der slipper godt fra at skrive deres erindringer i 50-års alderen. Poul Kürstein har gjort det.

Han blev efterhånden en fremragende kender af historisk og topografisk litteratur om Sønderjylland, og denne hans viden kom bl.a. til udtryk i »Tyske bidrag til Sønderjyllands Historie« og i »Læs om Sønderjylland! Et udvalg af bøger og bidrag«. Sit store kendskab til Sydslesvigs topografi har han vist i »Sydslesvig rundt« og i »Ture i Nord- og Sydslesvig«, men mest koncentreret har han skrevet om emner fra sit kære Slesvig, hvor han tilbragte så mange lykkelige år. Bøger, pjecer, artikler og afhandlinger i tidsskrifter og aviser gjorde hans navn kendt i vide kredse, og for Historisk Samfund's styrelse var det derfor et meget let valg at træffe, da forfatteren til teksten i den første billedbog skulle udpeges. Det blev et forbilledligt samarbejde mellem billedredaktøren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, tekstforfatteren Poul Kürstein og redaktionen af »Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864«. Teksterne blev læst og beundret for deres gode sprog, deres klarhed og korthed. I glimt formåede han at levendegøre vor fortid, som vel næppe nogen har gjort det siden A. D. Jørgensens dage, og ingen anden Sønderjyllands historie er blevet læst af så mange som Poul Kürsteins.

Den sønderjyske billedbog gjorde hans navn kendt viden om og førte med sig, at han kom til at lave den smukke billedbog om »Korstolene i



Poul Kürstein i en karakteristisk situation som vejleder ved Danevirke – Hedeby 1951.

Roskilde Domkirke«, der udkom 1966, samme år som han efter alvorlige overvejelser tiltrådte som leder af studieafdelingen i Flensborg. Denne nye institutions eksistens blev vel også først fra da af kendt i en større kreds. Allerede 1967 udsendtes under titlen »Vores egne Vindver« et udvalg af artikler fra »Grenzfriedenshefte«, oversat til dansk og med en indledende karakteristik af hæftet af Kürstein. Samme år udsendte studieafdelingen også en oversættelse af H. V. Gregersens bog om Niels Heldvad. Derefter var Kürstein i lag med tre store opgaver, nemlig Flensborg Avis' store jubilæumsskrift, som udkom i 100-året for avisens oprettelse 1869, og hvortil han selv leverede hovedbidraget. Han var bogens redaktør og fandt frem til en række gode artikler fra avisens tidligere redaktører, som blev optrykt. Desuden fandt han gode medhjælpere til at skrive en del af kapitlerne. Bogen udmærkede sig endelig ved mange fine illustrationer, hvoraf en del ikke tidligere var kendt, men som det var lykkedes Kürstein at finde frem til hos private og i offentlige samlinger. I det hele taget var han en fremragende billedredaktør, ikke blot ved sin evne til at fremskaffe sjældne billeder, men i lige så høj grad ved de udførlige tekster, han skrev til illustrationerne. Dette kommer navnlig til udtryk i hans sidste bog »Barn i Flensborg 1890–1920«, der udkom 1972, kort før hans død. Bogen blev en bestseller, men den fortsættelse, som han forlængst havde begyndt forarbejderne til, bliver nok næppe til noget.

Han havde en anden stor plan, som han også fik påbegyndt, nemlig en bogserie, som under fællestitlen »Sydslesvigske egne og byer« skulle blive en historisk egnsbeskrivelse af hele Sydslesvig. Første bind, der omhandler »Nørre og Sønder Gøs herreder«, som stort set dækker det gamle Husum amt, udkom i 1969, og han var langt fremme med forberedelserne til en bog om Eckernførde. I disse egnsbeskrivelser var det hans agt at samle artikler og afhandlinger, såvel danske som tyske fra ofte ret utilgængelige samleværker og tidsskrifter og gengive dem i mere eller mindre bearbejdet form. Det lykkedes ham på smukkeste måde at gøre dette for Gøsherredernes vedkommende, men om det vil lykkes for andre at føre dette arbejde videre, er vel tvivlsomt.

Poul Kürstein var utrolig flittig og alsidig. Han skrev kronikker og artikler til dagbladene om historiske, litterære, kunsthistoriske og også om lokalpolitiske emner. Ligesom han skånselsløst kunne gå til angreb mod danske myndigheder og institutioner, når de ikke levede op til hans forventninger om den indsats, der måtte præsteres for bevaring af historiske minder, lige så uforfærdet kunne han i Flensborg Avis skrive sin hjertens mening om tyske myndigheders manglende interesse og omsorg på dette område. Han gjorde dette ud fra en dyb kærlighed til det land, som blev hans anden hjemstavn, og derfor blev det fra tysk side heller ikke taget ham ilde op, at han som dansk statsborger drog i ledning for bevaringsværdige bymiljøer. Tværtimod – også her vandt han sig sympatisører og venner.

Kürstein var medlem af Historisk Samfunds sydslesvigske amtsudvalg og øvede her en fortræffelig indsats. I nærværende årbog optrådte han

jævnligt som medarbejder, og Sønderjysk Månedsskrift kan takke ham for velskrevne artikler. På så mange måder har Historisk Samfund nydt godt af Kürsteins viden og arbejdskraft. Vi har mistet en fremragende medarbejder og en god ven. Ved hans bortgang har vi meget at sige tak for.

Peter Kr. Iversen

Hans Andersen, Kongsbjerg

En af Historisk Samfund for Sønderjyllands allerbedste venner, gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, er den 30. april i år afgået ved døden i den høje alder af 87 år, og dermed er en af de mænd, der på afgørende måde kom til at præge udviklingen i Nordslesvig i de første årtier efter genfor-



*Hans Andersen 1886–1973.
Efter maleri af S. V. Pedersen på »Folkehjem«.*

eningen gået bort. Han var født i Kongsbjerg, Abild sogn, den 29. januar 1886 som eneste søn af gårdejer Peter Lorenzen Andersen, og efter konfirmationen kom han på Hejls efterskole kort efter århundredskiftet og senere 1908–09 på Dalum landbrugsskole. Både teoretisk og praktisk var han veluddannet til at overtage fædrenejgården 1913. Allerede da virkede han ikke blot inden for de unges rækker, men tog også sin andel i det landbrugsfaglige arbejde som sekretær i Slogs Herreds Landboforening. Han måtte med i krigen 1915, blev taget til fange 1918 og nåede først hjem hen på foråret 1919. Og nu blev der for alvor brug for hans evner og kræfter i forberedelserne til afstemningen. Han blev kommuneforstander, senere amtsforstander og efter genforeningen sognefoged samtidig med, at han fortsatte som leder inden for ungdomsarbejdet. Han var også formand for Abild mejeri i en årrække. Denne virksomhed på det lokale plan var blevet bemærket ude omkring, og da Landeværnet blev oprettet 1927, valgtes han som dettes første formand. I 36 år til 1963 ledede Hans Andersen derefter under skiftende politiske og økonomiske konjunkturer foreningen med fasthed og myndighed, suppleret med den vestslesvigske stædighed og udholdenhed, der nok kunne være nødvendig, navnlig i foreningens første to årtier. Om sit arbejde i Landeværnet har han berettet i »Landeværnet – et tilbageblik«, der trykt som manuskript på de nationale foreningers bestyrelse blev overrakt ham som festskrift på hans 80-årsdag i 1966. Han var med ved oprettelsen af Grønsejens danske Samfund, og efter Martin Hammerichs død blev han 1940 formand for det nu hele landsdelen omfattende Danske Samfund. Også her gjorde han i besættelsens vanskelige år en dygtig og modig indsats, og efter 1945 var han talsmand for et fordrageligt forhold til den hjemmetyske nabo. Hans Andersen fortsatte som formand for Danske Samfund til 1958 og for Landeværnet til 1963. Han var i 50-erne meget optaget af et nærmere samarbejde mellem de nationale og kulturelle foreninger i landsdelen, og hovedæren for dannelsen af De nationale foreningers Samarbejdsudvalg i 1957 tilkommer ham. Dette udvalgs sidste arrangement var festen på Dybbøl den 11. juni 1970, og kort derefter nedlagde han formandshvervet. Da Historisk Samfund for Sønderjylland også blev medlem af samarbejdsudvalget, kom der på flere felter et godt og tillidsfuldt forhold mellem Hans Andersen og vor forenings ledelse. Tidsskriftsspørgsmålet optog ham meget stærkt, og da såvel Nord – Syd som Grønsevagten havde måtte give op, blev han Sønderjysk Månedsskrifts bedste støtte og forkæmper, f. eks. må hovedparten af æren for Hafnia-gaven tilskrives ham, men også til foreningens andre aktiviteter fandt vi i ham en god hjælper. Han var med i aktionsudvalget inden for H. P. Hanssens Mindefond, der så ofte har støttet vore udgivelser, og også som medlem af bestyrelsen for Den sønderjyske Fonds Legat har han kunnet give os en hjælpende hånd, når det kneb. Efterhånden som han afviklede sine mange hverv – han var også i en længere årrække formand for Tønder Landmandsbanks bestyrelse – fik han tid til at dyrke sine historiske interesser. Hans bog om Landeværnet er nævnt, men derudover har han skrevet

talrige artikler i Sønderjysk Månedsskrift – den sidste kom så sent som i december 1972 på et tidspunkt, da sygdommen havde svækket den ellers til det sidste forbavsende raske og rørige mand så meget, at han vel næppe bemærkede artiklens fremkomst. I de sidste år beskæftigede han sig meget med sit hjemsogets historie. Han indsamlede folkloristisk materiale, opstøvede arkivalske og trykte kilder og sammenfattede det hele i et maskinskrevet manuskript, hvoraf en kopi findes på landsarkivet. Han har derved ydet et meget værdifuldt bidrag til Abild sogns historie. Men det, der vel nok optog ham mest de sidste år, var Edsen Johannsens livsløb. Han samlede oplysningerne om denne mellemslesvigske dreng, der blev en fremragende dansk seminarielærer og pædagog i en lille bog, som blev illustreret med Edsen Johannsens egne tegninger med motiver fra egnen omkring Skelbæk.

Historisk Samfund for Sønderjylland har i Hans Andersen – bonden med den sorte krave, som i årtier var en af den nordslesvigske danskheds mest fremtrædende talsmænd – mistet en god ven og medarbejder. Vi står på så mange måder i stor taknemmelighedsgæld til ham, og hans navn vil i vor kreds fremover blive mindet og nævnt med hæder.

Peter Kr. Iversen

Landsarkivet.

Byggeriet er skredet planmæssigt frem, og overflytningen fra de gamle magasiner og kontorer fandt trods strejken sted til den fastsatte tid, fra 26. marts til 1. maj, i hvilket tidsrum det var nødvendigt at lukke for læsesalsbesøget. Den 1. maj toges den nye læsesal i brug, og byggeudvalgets formand, stiftamtmand C. A. Vagn Hansen, aflagde i dagens anledning landsarkivet et besøg. Efter at have taget nybygningen i øjesyn lykønskede han ved et glas vin det forsamlede personale med de nye, smukke og gode arbejdsforhold, man nu havde fået.

Sammen med overflytningen af arkivalierne til de nye magasiner hjemtoges også depoterne i Viborg og Tønder, ligesom der i sommerens løb har måttet tages imod store afleveringer fra Sønderjyllands amt og Sønderjyllands amtsråd. I løbet af høsten vil yderligere store afleveringer komme fra overfyldte embeds- og kommunearkiver. Iøvrigt viste det sig, at arkivalierne i den grad havde været presset sammen i de gamle magasiner, at de fyldte et par tusinde løbende hyldemeter mere end beregnet.

Ombygningen af det gamle landsarkiv er i fuld gang, og når dette læses, vil toiletter og garderobe for de besøgende formentlig være taget i brug, medens ibrugtagning iøvrigt må vente til januar 1974. I stueetagen i den gamle bygning vil Historiske Samlinger og Historisk Samfunds sekretariat få lokaler.

Landsarkivets virksomhed har naturligt nok været meget præget af forberedelserne til overflytningen. Det har været et meget tidskrævende arbejde at gøre hvert enkelt arkiv klar til flytning. For at hindre uorden måtte alle arkiver nummereres, skrøbelige arkivalier måtte lægges i æsker,

og en del mangelfuldt pakkede sager måtte ompakkes, ligesom uordnede sager skulle foreløbig ordnes og registreres. Det var ret besværligt, men personalet tog arbejdet med godt humør. En flytning kan imidlertid også have sine gode sider. Arkivalier, der havde været meldt savnet i år og dag, dukkede nu op igen, enten fordi de var gået forkert på plads, eller fordi de var gledet ned bag en reol eller radiator.

I forbindelse med nybygningen kan nævnes, at landsarkivet nu har fået sit eget konserveringsværksted. Trods statens stramme personalepolitik er det lykkedes at få medarbejderstaben udvidet med en konservator og en arkivsekretærelev samt at få en bevilling til aflønning af en bibliotekar til registrering og ordning af håndbiblioteket, som under de meget uheldige opbevaringsforhold i den gamle bygning var kommet i uorden.

Ser vi på statistikken for året 1972, fremgår det af denne, at der i besøgstallet har været en mindre nedgang fra 2150 besøgende i 1971 til 2013 i 1972. Til denne nedgang har nok bidraget, at vi ikke har kunnet tage os så meget og venligt af de besøgende, som vi ellers har plejet at gøre, men de dårlige parkeringsforhold har dog nok også været medvirkende til det mindre besøg.

Også ekspeditionerne til læsesalen er faldet, fra 19.854 i 1971 til 16.262 i 1972. Indlånet er på tilsvarende måde gået ned fra 116 til 39 enheder. Faldet i udlånet fra 1330 enheder i 1971 til 744 enheder i 1972 forklares ved, at en enkelt stor låner har afsluttet sit arbejde, et arbejde, hvis resultat kan ses i nærværende årgang af Sønderjyske Årbøger. Også i 1972 måtte landsarkivet tage imod større afleveringer fra offentlige myndigheder. Sønderjyllands amt afleverede Haderslev amtsarkiv, journaler og sager 1936-59, og Haderslev kommune måtte landsarkivet hjælpe med opbevaring af melderregistre og afgangskort fra folkeregistret. Ialt fyldte afleveringerne fra offentlige arkiver 114,50 løbende hylde-meter mod 120 løbende hylde-meter i 1971. Tilvæksten ved gaver fra private var betydelig større i 1972 end i 1971, nemlig en vækst fra 12 til 33 løbende hylde-meter. Af disse private afleveringer, hvoraf nogle allerede har været omtalt i sidste beretning skal især fremhæves følgende personarkiver: Boghandler Harald Bo Bojesens privat- og slægtsarkiv, generalsekretær ved den internationale kommission Brudenell Bruce's sager vedr. kommissionen 1920, fhv. kommunaldirektør J. Christensens samlinger vedr. Åbenrås historie, sognepræst Jørgen Eriksens efterladte sager, supplerende afleveringer til gårdejer Chr. Hanssen, Nørremølle's og direktør i London H. P. Hanssens privatarkiver, statskonsulent Johannes Jensens efterladte papirer, sognepræst Hans Magles korrespondance og manuskripter, dele af forstander N. Thiims privatarkiv, samt amtmand Kr. Refslund Thomsens og hustru Ingeborg Refslund Thomsens efterladte sager. Af papirer hidrørende fra private institutioner skal fremhæves: Gråsten ligovogs- og begravelsesselskab, diverse nedlagte andelsmejeriers arkiver, forskelligt fra den sønderjyske modstandsbevægelse 1940-45, Sundeved frimenigheds arkiv, en supplerende, sidste aflevering fra Den sønderjyske Fond, samt Sønderjysk Hjemmevævs, forsamlingshuset Tønder-

hus' og Visby husmandsforenings arkiver. Af modtagne egentlige håndskrifter kan nævnes fhv. kommunaldirektør J. Christensens manuskripter om slægterne Petersen fra Petersborg, Uge sogn, slægterne Kurzweil, Iversen, Jensen, Petersen og Jørgensen, Åbenrå samt om Gunge-slægten fra Haderslev herred, lærer Peter Høiers manuskript om Klovtoft skole, Peter J. Roost's manuskript om Løgumkloster som garnisonsby og endelig et eksemplar af Johan A. Regenburg: Eine kleine und kurtze Beschreibung von der Stadt Apenrade, dessen Aufkommen und Alterthum (med transskription og noter om Regenburg-slægten). Sidstnævnte manuskript er en meget værdifuld og påskønnet gave fra kammerherreinde Ingeborg Refslund Thomsens arvinger. En overordentlig værdifuld gave var også Anderupgårds arkiv, der indeholder pergamenter og papirer fra tiden 1509–1898. Dette arkiv er afleveret af forretningsfører Michael Møller og frue, Christiansfeld. Fra professor, dr. phil. Troels Fink modtoges to avisudklipsamlinger vedr. Sønderjylland efter 1920, som hidtil havde været deponeret i Dansk pressehistorisk Museum i Århus. Også i 1972 har landsarkivet således modtaget mange og meget værdsatte afleveringer fra private. Afleveringer i indeværende kalenderår vil blive omtalt i en kommende beretning.

P. K. I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Også for disse samlinger, der har lokaler på landsarkivet, gælder, at flytningen har sat sit præg på beretningsåret 1972/73. Alle billeder, lydbånd, håndskrifter og tryksager m. v. er midlertidigt overflyttet til den nye bygning, hvorfra de igen skal flyttes tilbage til den gamle bygning, når ombygningen af denne er afsluttet ved nytårstid. Der vil da i stueetagen være gode arbejdsmuligheder for medarbejderne. Der er her et arbejdsrum, hvor der kan registreres og ordnes billeder, og lige over for dette rum er det nye billedarkiv indrettet. Der skulle her være plads til mange års indsamling. Der forefindes endvidere til fælles brug med landsarkivet et fotografisk atelier og mørkekammer, og der er et særligt afspilningsrum for lydbånd og et arkivrum til opbevaring af båndene. Endvidere er der i stueetagen kontor for Historisk Samfunds sekretariat. En del af Historisk Samfunds efterhånden ret omfangsrige boglager vil også kunne anbringes i den gamle bygning.

Om nyrehvervelser til Historiske Samlinger vil der kunne læses i Historisk Samfunds årsberetning.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

For anden gang bliver Studieafdelingens årsberetning kortere, end den burde være. Både studieafdeling og bibliotek har lidt et alvorligt og smerteligt tab ved Poul Kürsteins død den 6. januar 1973.

Ved mødet i Studieafdelingens tilsynsråd den 17. februar sagde formanden: »Ved det første møde i tilsynsrådet efter bibliotekslektor Poul Kürsteins død er det naturligt, at vi trods alle allerede talte og skrevne ord mindes Poul Kürstein og hans gerning ved Studieafdelingen. Jeg skal ikke søge at føje noget nyt til de mange vægtige mindeord; alle i rådet ved, hvor stærkt det lå Poul Kürstein på sinde at praktisere Studieafdelingens formål – og gøre mere end det. Vi mindes ham og hans arbejde i taknemlighed og med tak. Hans indsats for landsdelen gennem gerning og virke og sporene deraf er så væsentlige, at de årene fremover vil have stor betydning for Studieafdelingens og Dansk Centralbiblioteks arbejde«.

Under Poul Kürsteins sygdom har medlemmer af tilsynsrådet og professor, dr. phil. Troels Fink samt biblioteket søgt at videreføre den tekniske del af det arbejde, der var i gang eller planlagt.

10. juni 1972 afholdtes ordinært tilsynsrådsmøde, hvor formanden aflagde beretning og regnskab for 1971–72 samt forelagde budgetforslag for 73–74. På mødet foreslog kontorchef Lars Schubert, at afdelingens 10-årige virke blev markeret ved udgivelse af et mindre skrift om afdelingens virksomhed. Den gode idé har ikke i indeværende beretningsår kunnet realiseres, men den er ikke glemt.

»Barn i Flensborg 1890–1920« blev allerede i forbindelse med udgivelsen den 20. november efterårets store begivenhed. Gennem aftale mellem Sydslesvigsk Forening – Flensborg by, Forlaget Skandia og Studieafdelingen udsendte foreningen et subscriptionsstilbud til sine medlemmer. Det blev så vel modtaget, at der i subskription blev solgt 600 bøger. Alle, der har kendt Poul Kürstein og hans syn på den danske bogs betydning i Sydslesvig, vil forstå, hvor meget det glædede ham. Dertil kom, at det almindelige salg gik sådan, at 2. oplag af bogen blev bestilt ved juletid.

Den 23. november markeredes udgivelsen ved en sammenkomst på Flensborghus mellem bogens forfattere, Sydslesvigsk Forening – Flensborg bys repræsentanter samt repræsentanter for forlaget og pressen. Fru Ilse Kürstein inviterede bogens bidragydere på visit i hjemmet, og det var Kürstein en stor opmuntring, at så mange af dem efterkom indbydelsen. Kürstein havde på bånd indtalt sin tilegnelsestale til tidl. distriktsskoleinspektør Svend Johannsen, og Svend Johannsen kvitterede derfor også via båndoptager. I tilknytning til udgivelsen blev både Poul Kürstein og Svend Johannsen interviewet til Danmarks Radio.

Det blev i december besluttet at udgive Helmut Leckbands erindringsroman: »Krigsangelazaretten i Tamanskajagaden«.

Tilsynsrådsmøde blev afholdt den 17. februar 1973, og det blev vedtaget at søge tilladelse til at genopslå bibliotekslektorstillingen. Der blev desuden taget stilling til, hvad der forelå af henvendelser og manuskripter, ligesom den i december vedtagne udgivelse blev grundigt drøftet.

Lorenz A. Bücherts artikelrække i »Der Schleswiger« (1926–27): »Nicolai Lorenzen. Das Lebensbild eines Schleswigers« er blevet oversat af Svend Johannsen. Der vil senere blive taget stilling til eventuel udgivelse.

Stipendiat Anders Ture Lindstrøm har fortsat sine studier af den politiske udvikling i landet Slesvig-Holsten efter 1945.

Sydslesvigsk Forening har genvalgt skoleinspektør Jørgen Hentschel, Slesvig, og fhv. kontorchef Lars Schubert, Flensborg, til tilsynsrådet. De øvrige medlemmer er: for Grænseforeningen højesteretsdommer Frants Thygesen og kontorchef O. M. Olesen, for Historisk Samfund for Sønderjylland landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og for Dansk Skoleforening for Sydslesvig rektor Knud Fanø. Overbibliotekar Jørgen Hamre er rådets formand. Professor, dr. phil. Troels Fink virker som rådgiver for Studieafdelingen.

Der er i beretningsåret 1972-73 som sædvanlig besørget en del fotokopier af lånt eller afleveret materiale. Der vil i det omfang, det skønnes nødvendigt, blive redegjort herfor i den følgende årsberetning.

J. H.

Haderslev museum

Selv om selve udgravningen ikke blev udført af Haderslev museum, skal det dog nævnes som den vigtigste begivenhed indenfor arkæologien i lang tid, at der ved en udgravning i Vejstrupskov blev ført det længe savnede bevis for, at der har levet mennesker her før istiden. Udgravningen blev udført af Forhistorisk museum på Moesgård sammen med geologer fra Århus universitet og foregik allerede i maj måned 1972, men først de siden da udførte nærmere undersøgelser især af geologisk art bekræftede vore forhåbninger om, at genstandene lå i primært leje, og at lagene var overflade engang i en af mellemistiderne. Det viste sig at være den næstsidste mellemistid, Holsten, for ca. 240.000 år siden.

Finderne er de to amatørarkæologer Niels og Aage Boysen, Høkkelbjerg, og der var gået mange års ihærdigt og systematisk arbejde forud. Finderne lagde mærke til, at der var nogle findesteder, hvoriblandt udgravningsstedet, hvor flintstykkerne var »anderledes« end på andre bopladser; de begyndte at tale om mellemistider, men forskellige museumsfolk, som de kontaktede, udtalte deres skepsis over det allermeste i den »skærvekasse«, som de forelagde, idet de dog samtidig opfordredes til at fortsætte. Endelig vovede amanuensis Søren Andersen, Århus, at søge penge til en udgravning.

De primitive flintsager kan i europæisk sammenhæng sidestilles med fund, der blev opkaldt efter det engelske findested Clacton i Essex. Denne kultur har altså også været udbredt her i landet. Publikationen af fundet er under forberedelse og imødeses med store forventninger. Det er en stor landvinding, der her er sket, og Aage og Niels Boysen har stor ære af fundet. Det gode samarbejde, de har med museet, har vist sig ved, at en del af deres fund var med i den udstilling, som afholdtes på museet i vinter og igen, da Hendes Majestæt dronningen og Hans Kgl. Højhed prins Henrik besøgte Christiansfeld den 12. august. Museet har også fået løfte om tilstrækkeligt med genstande til sin permanente udstilling, hvor disse inter-



*Udgravningen i Vejstrupskov, maj 1972.
(Foto: Haderslev museum).*

essante fund fremtidig skal vises. Dermed er vort forståelige ønske om at kunne vise det nye i vort område foreløbig imødekommet, og vi kan roligt imødesee de nye fund, som dukker op, og planlægge den næste gravning, som må komme inden for længe. Vi kan få meget mere at vide om disse fjerne tider.

En udgravningsserie, som museet har taget sig af, lige siden Ejsbøludgravningen sluttede i 1964, kom til en slags afslutning i 1972. Olmersdiget har vi nu ved 8 udgravninger undersøgt fra Gårdeby i syd til Skansen syd for Urnehoved i nord og fastslået dets forløb og konstruktion. Det ene formål med udgravningen i 1972, at følge palisadespærringen fra Almstrup ned med Tinglev sø blev ganske vist ikke nået. Vi tabte sporet i nogle tørvegrave, men gravningen gav gode iagttagelser om selve konstruktionen af palisaderne og bevis for, at værket efter nogen tid er blevet vedligeholdt og forbedret.

Selv om der stadig er uløste problemer i forbindelse med Olmersdiget, må tiden nu være inde til at give en samlet fremstilling af de indvundne resultater. Olmersdiget er foreløbig det eneste grundigt undersøgte anlæg af denne art, og problemerne kunne måske, når de er forelagt, søges løst andre steder.

Det er kun en lille del af museets udgravningsarbejde, som vi selv kan planlægge og vælge. Anlægsarbejder af forskellig art medfører andre store undersøgelser. Før en udvidelse af Brdr. Grams fabrik i Vojens blev 6 mindre gravhøje frigivet til undersøgelse. I nærmeste fremtid vil anlægget af

motorvejen fra grænsen og nordpå ganske sikkert også lægge beslag på udgravningsholdet. Men i et område syd for Haderslev fjord ved Lønt, på E. Jessens og Erik Rauns marker, er der gjort iagttagelser om en stenalderbebyggelse, der kan blive museets næste omfattende opgave. Foreløbig er undersøgt en langdyse med et godt udbytte af ornamenterede lerkarskår. På samme mark ligger 3 andre gravhøje, og på et større område ned mod fjorden er der opsamlet store mængder skår og tildannet flint og desuden set mørke affarvninger i jorden, så at der er gode grunde til at mene, at den til gravhøjene svarende bebyggelse lå her. En sådan kombination af gravplads og bebyggelse er sjælden og frister til en grundig undersøgelse.

Men motorvejen alene må vide, hvornår dette arbejde kan komme igang.

På en overpløjet gravhøj ved Årslev har gårdejer Erik Bøgh, Alslev, opsamlet to guldspiralr. Det er to ørenringe fra ældre bronzealder. En efterundersøgelse fra museet viste resterne af stenlægningen til graven, der fandtes i toppen af gravhøjen. Den vil senere blive undersøgt.

Fra fru Helga Møller, Øster Lindet, har museet fra et dødsbo modtaget en meget stor samling af genstande, indrammede og uindrammede billeder, husgeråd, tekstiler, skolebøger, flere årgange af Illustreret Børneblad for Nordslesvig, billeder og bøger fra højskoler og meget andet. Det er desværre sikkert nok ofte sådanne genstande, der kasseres, når et hjem opløses, men her bevares mindet om vilkår og interesser i en dansk nordslesvigsk familie før og efter genforeningen.

En gammel og velbevaret damaskdug er blevet foræret os af fru Ekwerth Randers. Dugen er fra gammel tid blevet brugt til barnedåb i familien. Første kendte ejer er giverens tip-tip-oldefar, konsistorialråd, provst A. H. Strodtmann. Hans datter Sophie Elisabeth blev i 1814 gift med H. H. Matzen på Tørninggård, og dugen er arvet videre på spindesiden i denne familie. – Museet har senere fået kendskab til og løfte om et interessant familie billede med 32 personer samlet til en »familiedag« på Meiers gård i Skodborg i 1889.

Genstande med tilknytning til de gamle amtsbaner har stor interesse for museet. Amtsbanerne var jo et vigtigt kapitel i landsdelens historie, og det er nu uigenkaldeligt forbi. Vi har på museet ikke meget om det vejræsen og postvæsen, der var før banerne. Det skulle nødigt gå amtsbanerne ligesådan. Fra fhv. stationsforstander i Sommersted Abrahamsen, og fra Thisted Kristensen, Dalgade, har vi fået forskellige uniformer, papirer og billeder med tilknytning til jernbanerne. Museet ser gerne denne samling forøget med andet.

Fru E. Nørgård har skænket museet en værdifuld samling håndarbejder m. m. gående tilbage til fru pastor Randbøl i Bedsted. Hendes brudekrans ligger endnu i den papirklæbede æske, hvori den i 1832 blev købt for medelst 1 rigsdaler.

Arkiv- og Museumsforeningen afholdt i efteråret 1972 fire foredrag om emner fra Haderslevs historie i middelalder og nyere tid. De var arrangeret som folkeuniversitetsforedrag og var velbesøgte. – Foreningen foretog

i sommeren 1973 en udflugt til herresædet Altenhof ved Eckernförde og til frilandsmuseet ved Kiel. – Foreningens medlemstal vokser stadig og er nu på 335.

I samarbejde med kunstforeningen har der været afholdt 4 kunstudstillinger. Det største besøg havde sidst på sæsonen en udstilling af Kamma Svenssons akvareller, collager og tegninger.

Foreningen »Sønderjyllands Amatørarkæologer« gennemførte i vinteren 1972/73 i museet en studiekreds om flintredskaber og flintteknik i yngre stenalder.

H. N.

Åbenrå museum.

Arbejdet på Åbenrå museum har siden sidste beretning, der sluttede i september 1972, været præget af mange skiftende og vidt forskellige udstillinger:

I forbindelse med Åbenrå Sejlclubs 50 års jubilæum i august 1972 var der arrangeret en demonstration af fremstilling af flaskeskibe. Svend Kristensen, Horsens, der er ophavsmand til museets store flaskeskibsamling, viste for en interesseret skare besøgende, både fra ind- og udland, hvordan man kunne putte en fuldrigger gennem den smalle flaskehals. I samme forbindelse havde man udstillet 24 modelskibe, der viste skibets udvikling gennem tiderne. Modellerne var fremstillet af Peter Jensen, Blans. Denne byggede senere en model af Åbenrå-briggen »Chico« til museet, der i juni 1973 modtog det færdige skib.

7.-21. 10. 1972 havde man en udstilling af malerier af Willi Birckner, Sønderborg. 27. 10.-12. 11. 1972 Salgsudstilling for Terres des hommes 16. 12.-31. 12. 1972. Oldemors juletræ og en udstilling af julegaver, fremstillet af børn på museet. 19. 12.-31. 12. 1972. I anledning af, at Historisk samfund for Sønderjylland havde 50 års jubilæum, var der arrangeret en udstilling af bøger, billeder og breve med tilknytning til Historisk samfund. 10. 1.-26. 1. 1973. Dansk 1900-tals kunst fra Willumsen til Ejler Bille, billeder fra Carl Gruvemans samling. 3. 3.-18. 3. 1973. Relieffer og skulpturer af Heidi Guthmann og Aage Birck. 21. 3.-1. 4. 1973. Malerier, collager og akvareller af Teddy Sørensen, Århus. 7. 3.-23. 4. 1973. Gækkebreve – 1059 stk. – indsendt af børn fra Åbenrå og omegn. Samtidig en udstilling af dragter og håndarbejder fra egnen omkring Åbenrå. 7. 3.-23. 3. 1973. Paul Sørensen, Åbenrå. Malerier, akvareller, træsnit og tegninger.

Af bemærkelsesværdige ny erhvervelser har museet i det forløbne år købt en originalakvarel af Johann Ludwig Hansen, Kiel til fremstilling af lithografier over Åbenrå i 1820. Til sølvsamlingen har man bl. a. købt en lugtedåse i form af en fisk med skæl, fremstillet af Berthold Sørensen Rosendal (1722-1799) i Åbenrå. Blandt et væld af gaver har museet af gårdejer J. Berg, Skovby og familien Berg modtaget en større samling gamle søkort, dragter m. m. Besøgstallet var i kalenderåret 1972 15.135 personer.

H. J.



*Fra Åbenrå museums samlinger.
(Foto: Finn Bach, Åbenrå).*

Museet på Sønderborg slot

1972/73 prægedes også for museets vedkommende af restaureringsarbejdernes sidste fase. I sommeren 1972 havde museet åbnet en lille kulturhistorisk udstilling på 2. sal i sydfløjen, men derefter var der ikke mulighed for yderligere udstillings-arrangementer før sommeren 1973. Først i løbet af juli 1973 kunne yderligere nogle få rum i sydvesthjørnet tages i brug til mindre, kortvarige udstillinger. Først suppleredes den kulturhistoriske udstilling med et værelse med møbler og billeder fra sidste del af 1800-tallet. Derefter arrangeredes en ophængning af museets C. A. Lorentzen-samling. Da C. A. Lorentzen er født i Sønderborg (1746), har museet altid særlig interesseret sig for denne kunstner og har, især i de senere år, opbygget en omfattende samling af hans værker. Der var nu for første gang lejlighed til at vise også de senere års indkøb, der på grund af restaureringen hidtil har været på magasin, og i nogle mindre rum kan man indtil videre se 15 malerier og 4 tegninger, fordelt over perioden 1794–1825, samt 9 stik efter Lorentzens norske malerier. Til udstillingen er fremstillet et lille duplikeret katalog. I august måned har museet desuden kunnet vise vandredstillingen »Jacob A. Riis«, en serie fremragende fotografier fra New Yorks slum i 1890'erne.

Museet har udover disse udstillinger ved udlån bidraget til udstillinger andre steder i landet. Til den første samlede præsentation af dansk middel-

alderkeramik, der arrangeredes af M. Bencard og Else Roesdahl på Moesgård, havde museet udlånt keramikfundene fra Brovold, både de, der blev fundet omkring 1930, og de, der fremkom ved museets udgravninger 1971–72. Til en stor ringriderudstilling ved Ålborg museum bidrog museet med et stort og fornemt udvalg af genstande og billeder, og ved en dansk uge i Husum vil museet også være rigt repræsenteret både med kunst og kulturhistorie. Foruden udlån til disse særudstillinger har museet fortsat et stort antal billeder og enkelte genstande deponeret på offentlige kontorer og institutioner, hvor mange mennesker har lejlighed til at se dem. I vinter er gennemført en revision og gennemgang af alle disse deponeringer.

Museets samlinger er blevet forøget med både gaver og køb. Til kunstsamlingen er således købt et meget smukt maleri og 4 tegninger af C. A. Lorentzen og to rødkridtstegninger af Poul Ipsen samt et par lithografier af S. Havsteen-Mikkelsen. Til mønt- og medallesamlingen er indkøbt adskillige kostbarheder, nemlig en enkelt Svend Estridsen-mønt, en specie-daler fra Chr. VII og enkelte nyere mønter samt ikke mindst en række fornemme medailler, bl. a. fra Den store nordiske krig og Treårskrigen. Også til denne samling er modtaget smukke gaver, herunder nogle medailler og en del nordslesvigske nødpengesedler. Indkøbene til den kulturhistoriske samling har omfattet møbler, tekstiler og et smukt bordur, udført af Lorenzen, Casmusdam, samt en række mindre genstande og en meget fin flos-pude i blå og rødt fra 1815. Hertil kommer en meget lang række gaver, især tekstiler, en hel samling legetøj, håndværks-redskaber (skomager, smed), billeder og kort og noget inventar fra gamle skoler. Til den historiske samling er modtaget flere faner, adskillige uniformer og uniformsjakker samt uniformsdele, enkelte våben og et stort antal kort og billeder, især fra 1. verdenskrig. Endelig har biblioteket og arkivet modtaget et stort antal bog-gaver og papirer. Museets etnologiske undersøgelser er fortsat og udvidet. Havbogade-undersøgelsen er suppleret, først og fremmest med opmålinger og gennemgang af arkivalier. Indsamlingen af gamle opskrifter og beretninger om kostvaner er intensiveret, bl. a. koncentreret om krigskost. I forlængelse heraf er også foretaget indsamling af materiale vedr. russiske krigsfanger i Sønderjylland. En undersøgelse af sønderjyske husmandssteder er påbegyndt som et led i et landsdækkende samarbejde vedrørende andels-tiden, og museet har især koncentreret sig om nybygningen af husmandssteder efter 1920.

Besøgstallet har været lidt mindre end de foregående år, nemlig ca. 55.000, men skolebesøget har været uændret, og omvisningerne af klasser er fortsat et væsentligt arbejdsfelt for personalet, der har haft 4–500 foredrag for skole-elever i årets løb, ligesom der har været afholdt special-omvisninger for mindre grupper efter aftaler. I et kursus for historielærere, arrangeret af Danmarks lærerhøjskole på Sandbjerg, indgik en gennemgang af museet med efterfølgende diskussion. Universitetsstuderende i arkæologi eller etnografi har enten ved studieophold på museet eller lån fra samlingerne udnyttet materiale herfra til specialopgaver og videnskabelige af-

handlinger. Fra museets eget personale er leveret bidrag til årbogen »Fra Als og Sundeved« (fru I. Adriansen og J. Slettebo) og Sønderjysk Månedsskrift (fru I. Adriansen). Museet har desuden selv, til dels i samarbejde med skolecentralen, udgivet en samling sønderjyske madopskrifter, et arbejdshefte til skoler vedrørende brudgomskobler og et lille ark om Chr. II på Søndeborg slot.

Personalemæssigt har museet været hårdt ramt af den tragiske bilulykke, der kostede kustode H. C. Petersen og hans hustru Henny Petersen livet. H. C. Petersen havde været ansat ved museet i 22 år, og hans erfaring, effektivitet og ikke mindst hans pædagogiske evner gjorde ham til en overordentlig værdifuld og dygtig medarbejder, der er blevet stærkt savnet i det daglige arbejde. Som ny vagtmester valgtes blandt 68 ansøgere civilforsvarsassistent P. R. Madsen, der tiltrådte 1. juni 1973. Museet overtog desuden pr. 1. april 1973 kiosken og dermed aflønningen af dennes personale, hvilket har betydet en forøgelse af den administrative arbejdsbyrde, men iøvrigt foreløbig ser ud til at være en gevinst for museet.

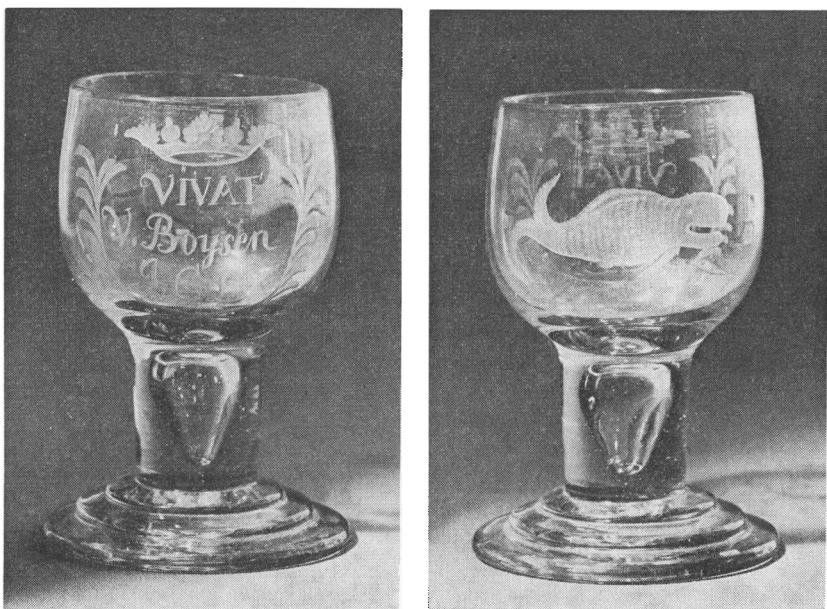
Af museets personale har J. Slettebo deltaget i museumsforeningens og Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Halmstad, i museumsforeningens ekstra generalforsamling i Staurbyskov, i bestyrelsesmøder i DHF, i redaktionsmøder for »Fortid og Nutid« samt i møder i den danske ICOM-komite. Hertil kommer deltagelse i møder i byggeudvalget for Sønderborg slot. Fru Inge Adriansen har deltaget i museumsforeningens kursus på Lakolk, i et arbejds møde om udforskning af andelstiden på Soestrup og i et seminar om museernes formidlingsproblemer på Hindsgavl slot.

J. S.

Tønder museum

I forrige periode gennemførtes meget væsentlige restaureringer af museumsbygningen fra 1923, og i tiden mellem juli 1972 og juni 1973 er navnlig museets arkiv og magasiner bragt i orden. Takket være ansættelsen af en snedkerkonservator har man kunnet påbegynde restaureringer af møbler i vidt omfang, ligesom adskillige malede møbler er behandlet af konservator Flemming Hansen.

I april fraflyttede kustoden den lejlighed, der 1923 var indrettet i porthusets vestlige tagetage. Umiddelbart efter fjernedes lofter og skillevægge, hvorved et rum på henved 100 m² er frigjort. Der er herefter skabt forudsætninger for gennemførelsen af en rundgang i museets 1. etage, et ønske man har haft siden museets stiftelse. Samtidig med denne sanering gjordes der i forbindelse med gravninger i kustodeboligens vaskerum betydningsfulde bygningshistoriske fund, som formentlig vil afklare porthusets hidtil så gådefulde historie. Det er et bevillingsmæssigt spørgsmål, når museet omsider vil kunne fremvises som en gennemrestaureret helhed. Det er blot dette hjørne af det store kompleks, der nu står tilbage som ruin.



*Tønder museums nyerhvervede Boysen-glas.
(Foto: Tønder Museum).*

I årets løb har museet udgivet et fuldstændigt katalog over sølvsamlingen, der nu omfatter godt 800 numre. Et tilsvarende over fliserne og kniplingerne er under forberedelse. Ydermere er der omsider fremstillet en serie postkort i farver (9 forskellige) og i sort/hvidt (3).

Sølvsamlingen er forøget med 25 numre, hvoraf blot skal fremhæves to smukke filigran-saltkar med blå glas fra Løgumkloster.

Af de øvrige nyerhvervelser skal blot anføres to. Et vinglas, 12,4 cm h., på søjleformet stilk med stor nedadvendt dråbe og inskription: VIVAT V. Boysen. J.C.L. på den ene side af bægeret og en kaskelothval på den anden. – Glasset er muligvis fra Nøstetangen o. 1770. Det har tilhørt commandeur Volkert Bohn, f. 12. 8. 1738 i Borgsum, d. 1800 i Boldixum på Føhr. Hans hus eksisterer endnu. V. B. opdagede 27. 7. 1761 den bugt, der senere fik navnet Scoresby Sund ved Grønlands østkyst. Han kendes som commandeur fra Amsterdam i 1760erne, og hvalfiskknogler fra hans hus flankerer nu indgangen til museet i Wyk. Og tobaksmanden, der oprindeligt stod i en niche i den bygning, hvor den Angelske tobaksfabrik i Vestergade 14 havde til huse. Figuren sendtes for 6 år siden til konservering i København. Her restaureredes den af billedhugger Skjold Lund og førtes tilbage til sin oprindelige form. En afstøbning vil blive sat op i nichen i løbet af efteråret. Figuren er af amerikansk oprindelse, af en ukendt træsort, og

forestiller en indianer med admiralshat, lændeklæde, bærende en tobaksrulle i den ene og en tobakspakke i den anden hånd. Den svarer nøje til de reklamefigurer, man i Amerika og England har haft stående foran tobaksbutikkerne. De ældste af dem dateres til o. 1700, fra den tid anvendelsen af snustobak blev almindelig (Queen Anne). Der findes flere typer, men almindeligst var indianere, hvorfor udtrykket »Cigar-store Indian« blev en fællesbenævnelse for alle figurerne, der mest fremstilledes af hvidt pinjetræ. Hvornår vores figur er kommet til Tønder, vides ikke, men fabrikken er fra 1790. – Begge de omtalte nyerehvervelser kan betragtes som centrale.

Der har været afholdt to særudstillinger, en om bygningsbevarelse, i anledning af, at Fonden for gamle bygningers bevarelse i Tønder fejrede 10 års jubilæum, og en om Poul Henningsen.

Besøgstallet var i perioden 31.569.

I Museumsråd for Nordslesvig har været holdt ét møde, men museumslederne i de fire tidligere købstæder mødes jævnligt. Udgivelsen af en fælles mindre årbog for de fire museer har været et af hovedpunkterne.

S. Sch.

Sønderjyllands kunstmuseum

Som omtalt i forbindelse med beretningen for Tønder museum 1971/72 (Sdj. Årb. 1972, 213) åbnedes Sønderjyllands kunstmuseum 23. juni 1972 i Peter Kochs og Nils Rode Møllers til formålet indrettede bygning vest for Tønder museums bygningskompleks.

Hermed fik landsdelen sit første kunstmuseum. Bestyrelsen for museet består af undervisnings- og kulturudvalget for Sønderjyllands amtsråd suppleret med en fra hver af de fire sønderjyske købstæder valgt kunstinteresseret. Museet ejes og drives af Sønderjyllands amt, efter overenskomst med Tønder kommune og de øvrige sønderjyske købstæder.

Ved en række møder i bestyrelsen drøftedes indgående museets målsætning, som for så vidt stadig er uafklaret, bortset fra, at der er almindelig enighed om, at kunstformidling i sig selv er en af museets centrale opgaver. Af den grund har man lagt megen vægt på skiftende udstillinger, af hvilke der har været ikke mindre end 17 større eller mindre inden for godt ét år.

- 1) Billedhuggerne Ole Christensen, Ole Find og Morten Nielsen.
- 2) Grafikeren Vera Myhre.
- 3) Grafikeren Per Arnoldi.
- 4) Maleren Sven Havsteen-Mikkelsen (Retrospektiv udstilling).
- 5) KAMMERTERNE (sammenslutning).
- 6) i. e. original grafik.
- 7) Grafikeren Vibeke Mencke Nielsen.
- 8) KOLIBRIEN (sammenslutning).
- 9) REBBØL-centret (sammenslutning).

- 10) To slesvig-holstenske malere (G. Zachariassen & D. Röttger).
- 11) Billedhuggeren Chr. Lymann.
- 12) Grafikeren Jørgen C. Rasmussen.
- 13) GUIRLANDEN (sammenslutning).
- 14) Danske fantastere (malerier, skulpturer, grafik).
- 15) Hollandske naivister.
- 16) Asger Jorn.
- 17) GRÆNSELANDSUDSTILLINGEN (sammenslutning).

Der har desforuden været afholdt to kunstforedrag på museet, et om grafik og et om malerierne i Tønder Museums tidligere kunstafdeling.

Der er foretaget betydelige indkøb af kunst, navnlig af nyere tids, uden at man endnu er nået til en afklaring af, hvilke retningslinjer der skal følges. Der er købt skulpturer af Ole Christensen, Ole Find og Per Ulrich, malerier af Edvard Weie, Sven Havsteen-Mikkelsen, Alfred Madsen, Karin Nathorst Westfelt, E. Lagoni Jakonsen, Hasse Juul og Else Fischer Hansen samt en hel del grafik. Det fornemste er vel nok Weies mageløse billede af vennen Giering i sit hjem på Vodroffsvej i København.

Af gaver har museet fra afd. overlæge J. N. Lorenzen modtaget et meget nydeligt oliemaleri af C. W. Eckersberg: Prospekt af Børsen, Slottet mm. set fra Asiatick Kompagnis Plads (1832), som overlægen har redegjort for i Sønderjysk Månedsskrift, marts 1968. Fra Ny Carlsbergfondet modtog man i foråret 1972 Peter Hansens Pinsemorgen i en provinsby (1915) og Edvard Weies Storm over Christiansø (o. 1917).

Et par mindre koncerter har været afholdt i museet, ligesom Tønder filmklub har vist en række film i museet.

Alt i alt er der med det nye museum skabt forum for rigt facetterede kulturaktiviteter af et hidtil ukendt omfang.

S. Sch.

Kunstmuseet Holmen, Løgumkloster

Ligesom sidste år indledtes sommersæsonen med en nyophængning af Olivia Holm-Møllers arbejder, hvor hovedværkerne: Slægten, Eva-billederne og Jonas-serien samt enkelte andre er bibeholdt, og værker, der ikke tidligere har været vist i Løgumkloster, er udstillet. Trods disse fornyelser har besøget været stagnerende, og man er derfor begyndt at udnytte den mulighed i statutterne for Holmen, der siger, at kun ni af årets måneder skal bygningen benyttes til udstilling af Olivia Holm-Møllers billeder.

I dagene 19. juli til 1. august vistes by-bevaringsudstillingen »Gamle huse – moderne boliger«, arrangeret af Selskabet for Bygnings- og Landskabskultur i samarbejde med Tønder-Fonden og arbejdsudvalget for den kommende Miljøforening i Løgumkloster – en udstilling man havde megen glæde af, og som blev besøgt af godt 700 gæster.

E. K.

**»Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler«
på Jacob Michelsens gård i Kolstrup, Åbenrå**

Årsmødet for den selvejende institution afholdtes onsdag den 8. november 1972 på gården i Kolstrup.

Formanden, apoteker N. C. Michelsen, Sønderborg aflagde beretning. I denne kunne formanden konstatere, at samlingen stadig bliver godt besøgt både af enkeltpersoner og sluttede kredse.

Den årlige udstilling fandt sted d. 2. og 3. december med temaet: »Ulden og uldens anvendelse«. Fru dyrlæge Knudsen, Vester Sottrup og fru Asta Jepsen, Strågård havde velvilligst stillet deres viden og kunnen til rådighed, således at det blev en attraktiv arbejdende udstilling, hvor damerne sad ved spinderokken de to udstillingsdage, hvorved gæsterne fik et virkelig billede af fortidens arbejdsmetode.

Da der blandt de besøgende var en del fra den ældre generation, som kunne fortælle om de gamle redskaber og deres brug, fik man mange oplysninger af megen værdi.

Følgende redskaber er i årets løb foræret til samlingen: En håndsmedet jernsprit fra Jens Schemel, Løgumklostervej, Åbenrå. Et ruffetbræt til at valke uldstrømper med fra fru Anna Jessen, Kobberager, Bovrup. Af specielle håndredskaber er der foræret en tagunderstryger fra afdøde Gustav Asmusen, Lille Pottergade, Åbenrå.

Den tidskrævende beskrivelse og registrering skrider godt frem. Flere områder f. eks. de forskellige høstredskaber og ovnredskaber såsom kogekar samt stegeriste m.m. er færdigregistreret, altså det man brugte til det åbne ildsted. Endnu mangler alt pottetøjet og redskaber til vask og lysestøbning, men skal standarden holdes, må det forudses, at en rum tid endnu er fornøden.

Støttekredsens bidrag er en uvurderlig hjælp i arbejdet. Støttekredsen indbetale i kontingent i beretningsåret ca. 70 bidrag udgørende kr. 1592.

A. H. M.

Sønderborg slot

Finansåret 1972/73 blev det sidste egentlige arbejdsår i den restaureringsperiode, der indledte 1959 med nedsættelse af et 30-mands udvalg, og som for alvor sattes i gang i efteråret 1964. Siden er der hvert år arbejdet med slottets restaurering under stadig ledelse af et byggeudvalg med boligministeriets chefarkitekt S. Albinus som formand. De ansvarlige arkitekter har været arkitekt m. a. a. Peter Koch, der har haft den kunstneriske ledelse og kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmosen, der har haft den praktiske og økonomiske ledelse. Restaureringen er gennemført ved årlige finanslovsbevillinger, og finansudvalget har ligesom de skiftende boligministre gentagne gange aflagt besøg for at se til arbejderne. Egentlig var 1. april 1973 sat som sidste frist, men forårets strejker gav en lille udsættelse. Det sidste

års arbejder var koncentreret i vest- og nordfløjen med gulvlægning i kirken og overalt i vestfløjen, færdiggørelse af drabantsalen fra ca. 1475 og et meget omfattende indvendigt malerarbejde. I nordvesthjørnet genskabtes i stue-etagen de enestående lofter fra Chr. III's tid og her er nu klart til indretning af undervisningslokalerne.

For de særlige midler til indretning af riddersalen anskaffedes fire pragtfulde gobeliner med plantemotiver fra 1600-tallet til ophængning i vestre forrum. Her er også det tidligere købte sønderjyske renaissanceskab blevet indmuret.

De af Sønderborg kommune bevilgede penge til indretning af foredragssal er også blevet anvendt. Der er købt talerstol, stole til publikum, tavle, læred, lysbilledapparat, gardiner til mørklægning af rummet, garderobestativer m. v., og salen er nu klar til møder, foredrag og undervisning. Den 3. juli afholdtes så i riddersalen en højtidelighed til markering af de mange års arbejde. Her deltog boligministeren, byggeudvalget, medlemmer af folketinget, amtsrådet og byrådet, embedsmænd, arkitekter og ingeniører, håndværkere og museets bestyrelse og personale. Byggeudvalgets formand fortalte om restaureringen og dens forløb og kunne glæde med, at de bevilgede beløb ikke var overskredet. Han overrakte portnøglen til boligminister Helge Nielsen, der takkede for veludført arbejde, og til slut talte amtsborgmester Erik Jessen, der takkede på landsdelens vegne for, at restaureringen var blevet gennemført.

Mellem talerne spillede organist Hakon Elmer på et renaissanceorgel (en kopi, bygget af og lånt hos intonatør Wehding, Åbenrå) meget smukt musikstykker fra 1500- og 1600-tallet.

Bagefter fik de godt 100 deltagere en snitte og øl i et af vestfløjens smukke rum, og der var adgang for deltagerne til at bese slottet.

J. S.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds

Den 13. august blev der holdt egnsvandring på Haderslev næs. På Tamdruphøj fortalte museumsinspektør Hans Neumann om den imponerende høj, en af 18 i området, hvoraf de fleste dog er overpløjede. Højene formodes at tilhøre den yngre stenalder eller bronzevalderen, men der mangler fund til sikker datering. Der blev drukket kaffe i Hyrup forsamlingshus, hvorefter Hans Neumann på Bolet voldsted fortalte om dette anlæg og familierne Emiksen, Utsen og Beyerholm og deres tilknytning til egnens frigårde, dens gamle lavadel og højere bondestand. Der var afslutning i Halk kirke, hvor pastor Faarvang fortalte om kirkens bygningshistorie og dens ualmindelig rige inventar. Der var godt 60 deltagere i egnsvandringen.

Den 17. maj 1973 holdtes møde og generalforsamling i Fjelstrup. I kirken fortalte pastor Hejselbjerg Paulsen om dens bygningshistorie og inventar, idet han lagde mindre vægt på tørre fakta end på det syn og den symbolske betydning, der lå bag kirkekunsten. Ved den i forsamlingshuset holdte generalforsamling genvalgte Hilmer Madsen og Kresten Hansen. Pastor Hejselbjerg Paulsen fortalte her om Fjelstrup sogn, idet han særlig fremdrog upåagtede forhold i jordkampen efter 1864. Der var 52 deltagere i generalforsamlingen.

Den 2. juni 1973 var der udflugt til stenaldergravene syd for Vojens. Flemming Kiek, der ledede udgravningen, redegjorde for den. Den omfattede 6 grave, der alle har været plyndret, så der var kun få oldsagsfund. Alligevel virkede det forbløffende, hvad en moderne undersøgelse kan drage frem fra den fjerne fortid. Udflugten fortsatte med seminarielektor H. V. Gregersen som leder til de to forsvundne kirker, Lilholdt og Årvad. Alle synlige spor er nu forsvundne, men på grund af tørken stod gravstederne synlige i kornet som grønne pletter på den magre jord. De 65 deltagere indtog kaffen i Skrydstrup forsamlingsgård, hvor H. V. Gregersen fortalte om de to sogne, der er forsvundet i den sene middelalder.

K. H.

Åbenrå amtskreds

Torsdag den 1. maj 1973 holdt Åbenrå amtskreds sin årlige generalforsamling på restaurant »Viking«, Åbenrå.

Efter at beretning og regnskab var godkendt, var der valg til bestyrelsen. I stedet for stadsarkitekt Karl Adolf Flade, der ikke ønskede genvalg, valgtes lærer Ib Andersen, Varnæs. Flade blev dog valgt til revisor i stedet for afdøde advokat Mandrup Andersen. Efter generalforsamlingen talte lærer Jes Holdt, Genner om dagliglivet på landet i vore oldeforældres dage. Det blev en meget levende og udtømmende redegørelse for, hvordan livet formede sig, hvordan husene var indrettet, hvilke blomster man dyrkede o. s. v. Den talrige tilhørerskare kvitterede med et kraftigt bifald og tilkendegav derved, med hvilken interesse den havde fulgt foredraget. Varnæs Birks borgerforening havde i samarbejde med amtskredsen indbudt til et møde i Varnæs skole den 13. marts, hvor lærer Ib Andersen viste billeder fra det gamle Varnæs, idet pastor Urban Schrøder, der skulle have fortalt om præster og degne i Varnæs gennem de sidste 150 år, var sygemeldt. Mødet var særdeles godt besøgt. Formanden for amtskredsen har ledet to byvandring i Åbenrå, nemlig den 24. maj og den 23. juni, den sidste i forbindelse med Åbenrå Statsskoles 50 og 25 års jubilæer for studenter og realister. Der var stor tilslutning begge gange.

Søndag den 19. august foretog man sammen med Folkeligt Samfund en halvdagsudflugt til Tønder museum og den restaurerede Trøjborg slotsruin.

H. J.

Sønderborg amtskreds

Den 6. august 1972 var Sønderborg amtskreds vært for historisk søndag. Det blev et meget vellykket arrangement, begunstiget af smukt vejr. Der var samlet over 250 deltagere. Besøgsstederne var Nordborg slot, Vester Sottrup kirke, Sandbjerg slot, Museet på Sønderborg slot og Smøl voldsted.

Den 26. juni holdtes generalforsamling og møde. Vi mødtes ved Ullerup kirke, hvor pastor Seedorf-Rasmussen gennemgik Ullerup kirkes historie. Bagefter drak vi kaffe i Ballebro færgegård, hvor den ordinære generalforsamling holdtes. D. Keller Hansen og gårdejer Chr. Michelsen, Hørup, udtrådte af bestyrelsen. Nyvalgt blev adjunkt G. Weitling og fru Rita Jessen, Æblebjerg.

Efter generalforsamlingen viste sognefoged Niels Thuesen, Ullerup, lysbilleder fra kirken og sognet. Det blev en meget interessant aften med god tilslutning.

D. K. H.

Tønder amtskreds

Den 17. oktober 1972 var kredsen medindbyder til en hjemstavnsaften i Ravsted, hvor der var over 200 deltagere. På grund af et pludseligt uheld var A. Michaelsen, Vojens, blevet forhindret i at tale om landsbylivets historie, hvorfor Viggo Gregersen, Møgeltønder, viste og kommenterede en lysbilledserie fra Møgeltønder og vesteregnet. Der fandtes en alsidig udstilling af brugsting, gamle dokumenter, protokoller m. m. Det arrangement, hvori hjemstavnsaftenen indgik, var tilrettelagt af skoleinspektør S. N. Christensen, Ravsted og varede en uge.

Den 7. februar 1973 var Tønder-kredsen medindbyder til et møde i Ballumhus angående bevarelse og restaurering af de gamle møller i Ballum enge, hvor fhv. viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, fortalte interessante træk af Ballum og vesteregnet historie, ligesom en af initiativtagerne grd. Niels Lorenzen fortalte om møllernes oprettelse og historie for over 100 deltagere. Der blev ved mødet, hvor mange havde ordet, givet tilsagn om støtte.

Ved et senere møde til videre udformning og dannelse af en fond til Ballum egnens forskønnelse og møllernes bevarelse talte rektor Knud Fanø om vesteregnet og dens beboeres særpræg. Undertegnede viste lysbilleder fra Ballum og omegn. Der var ca. 65 deltagere.

Den 17. marts 1973 holdtes årsmøde og generalforsamling på Tønderhus, hvor fhv. højskoleforstander Bøgh Andersen fortalte levende om livet i Aventoft i gamle dage. Der var ca. 65 tilhørere. S. N. Christensen, Ravsted, og Viggo Gregersen, Møgeltønder, genvalgtes til styrelsen.

Den 16. juni 1973 havde vi en vellykket udflugt til hallig Høge med over 100 deltagere i strålende sommervejr. W. Christiansen fortalte om halligerne og personer med tilknytning til dem.

Fotograferingen af gamle huse og gårde skrider godt fremad. Fhv. lærer W. Leick øver en særlig indsats på dette område.

De lokale historiske foreninger i den nordlige del af kredsen arbejder godt, og der er i årets løb dannet en historisk forening i Løgumkloster. I Bredebro har været holdt et særligt hjemstavnsmøde, hvor viceskoleinspektør Knud Nielsen og undertegnede viste lysbilleder og supplerede hinanden med fortælling af historisk stof.

I anledning af Løgumklosters 800-års jubilæum holdtes den historiske søndag i år i Løgumkloster den 5. august. Der var mange deltagere. Sognepræst A. Bork Hansen forklarede i kirken og klosteret og fortalte om refugiet, skotøjshandler Karl Nissen, Tønder, fortalte ved krigsfangegravene syd for byen, fhv. lærer Jens Refslund Poulsen tog sig af de besøgende på Vognehøj, og lærer S. N. Christensen ved Lundbyes mindestøtte ved Bedsted.
S. N.

Sydslesvigsk amtskreds

Tirsdag den 10. april 1973 holdt amtskredsen generalforsamling på Flensborghus med professor Troels Fink som mødeleder. Formanden, Lars H. Schubert bød velkommen og udtalte følgende mindeord over afdøde styrelsesmedlem Poul Kürstein: »Den 6. januar 1973 døde vort styrelsesmedlem Poul Kürstein. I de mange år, han trods alt fik lov til at virke i Sydslesvig, har han levet i historien og for historien. Dermed satte han sig selv det smukkeste minde, og han vil blive husket som den foregangsmand, der i dagens gerning viste, at han var klar over, at det nærmeste krav lå her i landsdelen. Selv om han ikke for alle har været den behagelige mand og mange gange med sin store viden kunne komme til at tynde folk, så har han for mig at se netop derigennem villet revse sine landsmænd og prøve på at ægge dem til gerning, forstået sådan, at vi sydslesvigere skulle sætte os ned og skrive eller fortælle. Poul Kürstein tog sit hverv som styrelsesmedlem i vor amtskreds meget alvorligt. Han var altid parat til at hjælpe os, når vi havde brug for ham ude i marken eller på talerstolen. Lad os blive ved med at lytte til hans manende appel: Vi kan ikke leve uden historien! Den største tak til vor afdøde landsmand vil være den, at vi i vort arbejde omformer det at lytte til det at virke!«

Årsberetningen og kasseberetningen blev godkendt. Lars Schubert blev genvalgt som formand, og dr. phil. Ole Harck blev nyvalgt til styrelsen. Efter kaffebordet talte studielektor H. V. Gregersen, Haderslev, om »Platysk i Sønderjylland frem til ca. 1600 – en historisk undersøgelse«.

Torsdag den 21. juni 1973 gennemførtes en aftenvandring i Frederikstad under ledelse af skattekonsulent Karl Michelson. Her var vi i den heldige situation, at en stedkendt mand ud af sin kærlighed til fødebyen og hjemstavnen hen ad vejen gjorde huse og gader levende for os under den herlige vandring. I Paludanhuset blev der efter kaffen stillet mange spørgsmål, der viste, at vore medlemmer var stærkt optaget af det sete og hørte.

Søndag den 26. august 1973 var amtskredsens medlemmer og interesserede på sommerudflugt i Ejdersted. I Skipperhuset i Tønning bød vort styrelsesmedlem pastor Flemming Møller velkommen. Gårdejer Wilhelm Hønk fortalte om de historiske forudsætninger for gennemførelsen af projektet »Ejderafdæmning«, der blev aktuelt efter 1. verdenskrig, og som resulterede i, at nazisterne efter 1933 mod befolkningens vilje byggede en dæmning ved Nordfeld øst for Frederiksstad.

Den 80-årige skipper Johannes Kruse fortalte om de tider, da fiskerne på Ejderen måtte gennemføre fangsten i løbet af én flod – ca. 6 timer – i deres små sejlbåde. Dengang var der fisk at hente i massevis. I dag tager fiskerne ud på rovdrift med motorbåde og kommer sommetider hjem med knap nok fisk til ét måltid.

Så fortsattes udflugten til den nye Ejderafdæmning. Her gav diplomingeniør Richter en dybtgående redegørelse for den mere tekniske forudsætning for værket, der nu er afsluttet. Fremtiden vil vise, om vi denne gang har bygget rigtigt!

Af andre aktiviteter kan nævnes, at vort medlem Wilhelm Iversen fra Satrup i Angel har holdt foredrag om det gamle Flensborg. Særlig har Sydslesvigsk Forenings distrikter gjort brug af dette tilbud. Desuden har pastor Poul Trappe i Læk stået for en velbesøgt udstilling »Læk i billeder fra tiden før 1914«. Den gennemførtes i september 1972 med 1025 besøgende. Professor dr. phil. Troels Fink åbnede udstillingen med et foredrag under titlen »Welchen Herren waren die Lecker untertan«.

L. H. Sch.

Historisk Samfunds Jubilæum

den 19. december 1972

Historisk Samfunds jubilæumsdag d. 19. december indledtes med, at der om morgenen af styrelsesmedlemmer nedlagdes signerede kranser på afdøde æresmedlemmers grave. På Åbenrå kirkegård nedlagdes der en krans på foreningens første formand og æresformand H. P. Hanssens grav, på Arrild kirkegård på den mangeårige formand, amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsens grav, i Haderslev på foreningens første sekretær, pastor Thade Petersens grav, i Nordborg på medstifteren og det mangeårige styrelsesmedlem Nis Nissens grav og i København på museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprangs grav. Ved jubilæet har foreningen gerne villet mindes disse mænd, som alle har haft afgørende indflydelse på dens oprettelse og dens trivsel gennem de første årtier. Uden deres fremsyn, initiativ og arbejdsindsats var foreningen ikke blevet det, den er.

Om eftermiddagen var medlemmer og venner indbudt til en reception på Åbenrå museum, og mange havde imødekommet indbydelsen. I forbindelse med receptionen var der arrangeret en lille udstilling, der illustrerede udviklingen inden for de forløbne 50 år. Der var udstillet breve og arkivalier især fra foreningens første tiår; endvidere var der billeder af styrelses-



*Fra kransenedlægningen på H. P. Hanssens grav på Abenrå kirkegård.
Fot.: Erik Smedegaard.*



*Fra receptionen på Abenrå Museum. Sparekassedirektør Nis Jørgensen overrækker formanden en gavecheck. Næstformanden optræder i tjenerfaget.
Fot. Erik Smedegaard.*

medlemmer og fra møder og udflugter. Sidst men ikke mindst var der en fuldstændig samling af alle foreningens publikationer, ligesom der var et skønsmøt udvalg af udsendte brochurer.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen bød ved receptionen de mange fremmødte velkommen og tog fremmødet som et udtryk for, at foreningens trivsel ikke var medlemmerne ligegyldig. Han beklagede, at receptionen på grund af ombygningen ikke havde kunnet finde sted på Folkehjem, hvor foreningen var blevet oprettet for 50 år siden, og takkede Åbenrå Museum for husly og hjælpsomhed ved arrangementet af udstillingen. Et lille »festskrift«, særtryk af Sønderjysk Månedsskrift, hvori der berettedes om foreningens oprettelse og historie i de første årtier, var takket være stor og dygtig arbejdsindsats af fru Inger Bjørn Svensson blevet rettidig færdig og lå fremme til fri afbenyttelse for gæsterne. Mange gaver i blomster, naturalier og checks blev modtaget under receptionen, hvor der for de fremmødte gæster serveredes vin, kager og frugt. Foreningen modtog i anledning af jubilæet følgende:

Jubilæumsgaver

Andelsbankens sønderjyske afdelinger
 Danmarks Nationalbank
 Dansk Arbejdsgiverforening
 Haderslev kommune
 Hafnia. Nordisk Livsforsikring A/S, København
 Historisk Samfund for Als og Sundeved
 Historisk Samfund for Fyns Stift
 Ipsens Maskinsætter, Rødekro
 Konsul George og hustru Emma Jorck's Fond
 A/S Kjøbenhavns Handelsbank
 Foreningen Landeværnet
 Landmandsbanken, København
 Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder
 Modersmålets Trykkeri, Haderslev
 Inge og Jens Peter Møller, Haderslev
 Bankdirektør J. J. Paulsen, Tønder
 Privatbanken i Kjøbenhavn A/S
 Nanna og Harald Roesdahl, Tandslet
 Sydbank A/S
 Sønderborg kommune
 Sønderjysk Fonds Legat
 Sparekassen Sønderjylland
 Sønderjyllands amtsråd
 Tønder kommune
 Vejle Amts Historiske Samfund
 Dagbladet Vestkysten, Esbjerg
 Åbenrå kommune

P. K. I.

Aftenfesten

Fødselsdagen blev festligholdt på behørig vis, da styrelsen indbød til middag på »Harmonien« i Haderslev.

Blandt de henvendte hundrede deltagere så man Historisk Samfunds to æresmedlemmer, generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink og museumsinspektør Hans Neumann, amtsborgmester Erik Jessen, formanden for amtsrådets kulturudvalg Dycke Hoff, amtskommunaldirektør V. Harsberg, sekretariatschef Johan Nielsen, formanden for Dansk Kultursamfund, folketingsmand Peter Gorrsen, formanden for Den sønderjyske Fonds Legat, lærer J. Refslund Poulsen, som repræsentant for forsikringselskabet Hafnia, forstander Sv. Karlskov Jensen, formanden for Landsarkivets byggeudvalg, amtmand C. A. Vagn-Hansen, formanden for Vejle Amts Historiske Samfund, amtmand A. M. Wamberg, formanden for Historisk Samfund for Fyens Stift, konsulent Åge Lauritsen, sekretæren for Historisk Samfund for Als og Sundeved, museumsinspektør Jørgen Slettebo, formanden for Sønderjysk Skoleforening, borgmester Svend Christensen og styrelsens medlemmer – de fleste med ægtefæller.

Da hver enkelt havde fundet sin plads ved de festligt pyntede borde i den smukke »hvide sal« – hvor Frederik VII i følge traditionen svang borgerskabets madammer i dansen – bød formanden for Historisk Samfund, landsarkivar Peter Kr. Iversen, ganske kort velkommen til velyndere og venner, først og fremmest til æresmedlemmerne, derefter til formænd og repræsentanter for de mange sympatiserende foreninger og sammenslutninger, til forretningsforbindelser og pressen, og sluttelig rettede han en ganske særlig hjertelig velkomst til damerne, som han håbede ville befinde sig godt i det historiske selskab.

Formandens håb gik omgående i opfyldelse, og den gode stemning holdt sig resten af aftenen.

Efter at forsamlingen havde sunget Martin N. Hansens sang »Der er sol over vang«, holdt professor Troels Fink festtalen:

Troels Fink indledte sin tale med at definere historikerens opgave. Det er historikerens egentlige indsats at stille klart formulerede spørgsmål til de historiske kilder. Det sker på grundlag af samtidserfaringer og fremtidsforventninger. De sidste kan være følelsesbetonede eller nøgterne, måske en realistisk forventning om, hvad vej udviklingen vil gå.

Troels Fink trak derefter de store linier i Danmarkshistorien op. I 800-tallet, da kong Godfred byggede den første Danevirkevold til værn mod det daværende fællesmarked, Karl den Stores rige, da hans modstander, kong Harald Klak, som uden synderligt held søgte at erobre den danske trone, søgte støtte hos den tyske kejser og derfor lod sig døbe, dengang ønskede den fremtrængende kristendom at udslette det nordiske særpræg.

Godt hundrede år senere var danerne kristnede – det står at læse på den store Jellingesten – Danmark var på vej ind i den vesteuropæiske kulturkreds, og den kirkelige magt i hele Norden lå fast i Bremer-ærkebispens hånd.

Omkring år 1100 vinder den nationale kirkeorganisation frem, og det nordiske ærkebispedømme bliver til tre, et dansk, et svensk og et norsk i midten af 1100-tallet. Den katolske kirke dannede et fædrelandenes Europa.

Det danske Slesvig-bispesæde kom i de følgende århundreder under voksende tysk indflydelse, og på reformationstiden dominerede den tyske påvirkning i det sydlige Slesvig og var mærkbar i hele det gamle Sønderjylland, og denne brydning mellem dansk og tysk har sat sit præg på alle de store, åndelige strømninger, der i de næste århundreder nåede til Danmark fra Europa.

Nu står vi foran et stort økonomisk fællesskab baseret på et samarbejde på frie vilkår mellem ligestillede stater, en helt ny og spændende situation. Det planlagte »Institut for Grænseregionsforskning« på Folkehjem i Åbenrå vil kunne tilfredsstille ønskerne om gensidig information over de gamle grænser.

Med den tradition, som Historisk Samfund repræsenterer, må vi ønske, at mødet med vore naboer må forme sig på sønderjysk, at vi fortsat ser os selv i den danske sammenhæng, som en dansk grænsebefolkning, der i heldens interesse varetager de særlige opgaver ved grænsen. Det kræver åbenhed over for naboen, og det kræver en fast forankring i den historiske bevidsthed.

Historisk Samfund for Sønderjylland har sin store og blivende opgave i fortsat at udvikle og fastholde den sønderjyske selvforståelse ved indleven i fortidens liv, men med blikket rettet mod fremtiden.

I dag er der ingen national risiko ved mødet med vor nabo – men ligestyldigheden er en fare.

Det skal være mit ønske på jubilæumsdagen, at Historisk Samfund må være virksomt i kampen mod ligestyldigheden, at det må få held og lykke i sine bestræbelser på at holde den sønderjyske selvforståelse levende, så sønderjyderne til gavn og glæde for sig selv, deres landsmænd og deres naboer kan løse den opgave, der nu stilles dem: at danne et solidt fundament for det nødvendige samarbejde.

Næstformanden i Historisk Samfund, viceskoleinspektør Chr. Stenz, holdt en tale for sønderjysk presses grand old man, redaktør Morten Kamp-hövener. Han havde deltaget i mødet den 19. december 1922, da Historisk Samfund blev oprettet; mærkelig nok kunne han ikke selv huske det, men en underskrift vidnede derom. Hans omfattende viden var kommet Historisk Samfund til gode på mange måder i årenes løb, og der var god grund til at hyldede denne polyhistor, der sikkert var Nestor i forsamlingen.

Amtmand A. M. Wamberg kom med en hilsen fra den historiske nabo mod nord til landets største historiske samfund, der var et forbillede og et lysende eksempel, som ingen andre kunne leve op til. I Vejle var man taknemmelig for den kontakt, der var, men man kunne nok ønske kontakten mellem de historiske samfund udbygget. Lidt af den historiske interesse i Sønderjylland var gået over den gamle grænse, og de to landsdele havde mange historiske oplevelser fælles. Han ønskede, at den fremgangslinie, der

havde præget Historisk Samfunds arbejde i mange år, måtte fortsætte.

Amtsborgmester Erik Jessen overbragte en lykønskning fra Sønderjyllands amtsråd. Historisk Samfund skal vække og vedligeholde vor interesse for den historie, der her mere end noget sted er baggrunden for alt i vor hverdag. Vi ved, at Historisk Samfund forvalter sine penge godt, vi kan se det i regnskabet, se, hvor meget der præsteres med en trods alt beskedent indsats af penge. I halvtreds år har Samfundet virket for at udbrede kendskabet til vor historie, som er en blanding af mange ting – lige fra de store, dramatiske begivenheder til den jævne mands fortælling om dagliglivet og videre til de lærdes endeløse diskussioner om Olmerdiget og Danevirke. Det er et Samfund, som vi her i Sønderjylland skylder stor tak.

Formanden for Dansk Kultursamfund Peter Gorrson, MF, rettede en tak til Historisk Samfunds to seneste formænd, Troels Fink og Peter Kr. Iversen for godt samarbejde inden for Kultursamfundet. Begge havde gjort en god indsats for den historiske forskning, og begge havde med godt resultat vakt interessen for historie hos menigmand. Han ønskede Historisk Samfund held med arbejdet fremover.

Konsulent Åge Lauritsen takkede også for godt samarbejde og stillede spørgsmålet: Hvordan får man interesse for Sønderjylland, selv om man ikke bor der? Han besvarede spørgsmålet ved at gøre rede for en række slægtsrelationer mellem Sønderjylland og Fyn, og nævnede specielt, at Historisk Samfund for Fyens Stift er grundlagt af en sønderjyde, lærer Andresen fra Ullerup i Sundeved. Han blev forstander for Ryslinge Højskole og grundlagde i 1907 Historisk Samfund for Svendborg amt, der senere blev slået sammen med Fyns andet historiske samfund.

Meget museumsarbejde ligger tæt op ad det arbejde, der udføres i Historisk Samfund, fastslog museumsinspektør Hans Neumann i sin tale, og når museumsarbejdet har så let ved at lykkes, skyldes det ikke mindst Historisk Samfund, der har medvirket til, at den historiske interesse her er mere levende og lettere at appellere til end andre steder i landet. Det har været til gavn og lykke for meget andet historisk arbejde, at Samfundet arbejder så alsidigt, og nu, hvor vi er ved at gå ind i et fællesskab, som vi ikke ved meget om, og en fremtid, som vi ikke har så let ved at forestille os klart, er Samfundets arbejde vanskeligt at overvurdere. Han tilføjede en tak for mange års gode oplevelser inden for Historisk Samfund og ønskede samme lykke som hidtil med arbejdet – vi får brug for det.

Museumsinspektør Jørgen Slettebo bragte en lillebroderlig hilsen fra Historisk Samfund for Als og Sundeved og understregede det bemærkelsesværdige i det faktum, at lillebroderen var ældre end storebroderen. I øvrigt var jubilæet jo en begivenhed af format, hvad klart fremgik af dagens aviser.

Redaktør Morten Kamphövener takkede Chr. Stenz for hans hyldest, og fortsatte med et smil: Historikere, filosoffer og journalister har det til fælles, at de er sandhedssøgere. Måske vil nogen ryste på hovedet, når jeg medtager journalisterne. Historikerne er en smule skeptiske over for

journalisterne, fordi disse ikke forsyner deres artikler med noter og henvisninger og andre krumspring, som man jo altid lægger mærke til i de historiske afhandlinger.

Journalistiken får først interesse, når den skal bruges til dokumentation. Sønderjyske Årbøger har været en guldgrube for en journalist som mig, og jeg ville ønske, at mine kolleger, ikke blot dem i Sønderjylland, ville dyrke samarbejdet med de historiske samfund, og at på den anden side historikeren ville søge at vise lidt større interesse for journalistiken og aviserne, end det hidtil har været tilfældet. De har jo været en smule arrogante over for avisstof. Jeg tror nok, at det ville være en fordel for os alle med et nærmere samarbejde mellem de to parter.

Studielektor H. V. Gregersen, der har været medlem af Historisk Samfunds styrelse en årrække, rettede i sin egenskab af »pensionist« en tak til Samfundet. Han havde mange gode minder om rækken af betydelige mænd, som han havde haft lejlighed til at lære at kende på nærmeste hold. Det er ikke en sovepude at være med i styrelsen, for man får stillet opgaver, som man er nødt til at løse. Bagefter ville man nødig undvære den tid, man har været med.

Mange har fordel af den viden, som Historisk Samfund udmønter, og man vil også fremover være i stand til at løse de mange opgaver, der venter.

Formanden takkede talerne for de mange gode ønsker og benyttede lejligheden til også at takke alle, der havde sendt hilsner og gode gaver i dagens anledning.

Han understregede, at det er vigtigt, at Historisk Samfund fortsætter sit arbejde på det videnskabelige plan, men at det er nok så vigtigt, at det lokalhistoriske og folkeligt historiske arbejde bliver tilgodeset, som det sker i Sønderjyske Årbøger, Sønderjysk Månedsskrift, ved kursus, egnsvandring, foredrag og på anden måde. Vigtigst er den folkelige side af arbejdet, og Historisk Samfund skulle gerne fremover kunne være med i det folkeligt-kulturelle arbejde i grænselandet og sætte sit præg på dette.

Der ligger mange opgaver og venter på os, men jo større vor medlemskreds bliver, jo flere abonnenter vi får på Sønderjysk Månedsskrift, jo flere bøger, vi sælger og jo større økonomisk hjælp, vi får udefra, des hurtigere og lettere kan vi løse de opgaver.

Næstformanden sluttede talernes række med at oplæse de indløbne telegrammer og diskret undlade nærmere omtale af de indholdsrige små stykker papir, der var lagt ved de fleste telegrammer.

Og så sluttede middagen med et uventet styrelsesmøde af en hidtil ukendt beskaffenhed: Formanden foreslog, at redaktør Morten Kampthöveners blev udnævnt til æresmedlem, og styrelsens medlemmer gav deres uforbeholdne og enstemmige tilslutning ved at rejse sig.

Efter dette festlige punktum sluttede aftenen med mere eller mindre videnskabelige diskussioner over en kop kaffe i de tilstødende dagligstuer.

Det blev sent, før gæster og værtsfolk afsluttede det hyggelige samvær.

ibs

Årsberetning og regnskab 1972-73

Ved *Peter Kr. Iversen* og *Hugo Lildholdt*.

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 27. maj 1973 i Borgerforeningen i Flensborg. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt ca. 50 medlemmer.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen bød velkommen og foreslog som dirigent formanden for Sydslesvigs amtskreds, fhv. kontorchef Lars H. Schubert, hvilket blev bifaldet af forsamlingen. Dirigenten konstaterede, at årsmødet var lovligt indvarslet, og gav ordet til formanden, som aflagde følgende beretning:

Beretningsåret 1972-73 vil for os først og fremmest komme til at stå som 50-året for foreningens oprettelse. Den 19. december 1922 stiftedes efter nogle måneders forberedelse Historisk Samfund for Sønderjylland ved et møde på Folkehjem. Godt et halvt hundrede »mænd« – senere er også kvinder kommet med – meldte sig som stiftende medlemmer, blandt dem redaktør Morten Kamphövener, som på jubilæumsdagen blev udnævnt til foreningens æresmedlem. De første år bød på ret trange kår for foreningen; det økonomiske klima i landsdelen gav ikke den bedste baggrund for foreningens udfoldelsesmuligheder. Under besættelsen indtraf der imidlertid en vækst i den historiske interesse, og nye folk i styrelsen – Johan Hvidtfeldt og Hans Neumann – øvede en fremragende indsats for at få denne voksende interesse udmøntet i medlemstilgang. Medlem nr. 1000 meldte sig i 1944, medens nr. 2000 først noteres en snes år senere i 1963, og medlem nr. 3000 meldte sig i 1967. Denne hastige tilvækst skyldtes hovedsagelig udgivelsen af den første billedbog. Senere har der været en mindre tilbagegang, som vi dog nu i jubilæumsåret ved en af sekretæren, Tage Madsen ledet hvervekampagne har søgt at vende til ny fremgang. Medlemstallet er nu 2800.

Vi mente inden for styrelsen, at jubilæet burde markeres overfor offentlighed og medlemmer, og dette skete ved en reception kombineret med en lille udstilling på Åbenrå Museum, idet vi jo på grund af ombygningen ikke kunne benytte Folkehjem. Mange medlemmer, medarbejdere og velyndere var mødt op den 19. december, og foreningen modtog lykønskninger og gaver. I tilskud til udgivelse af bøger har vi i jubilæumsgaver fået ca.

40.000 kr. og herudover er der godt en halv snes tusind kroner, som vi har fået som gaver uden klausuler af nogen art.

Til den 19. december forelå et lille jubilæumsskrift med nogle bidrag til foreningens historie. Hæftet er særtryk af Sønderjysk Månedsskrift, og fru Inger Bjørn Svensson havde en travl december måned med at få det klar til dagen, idet beslutning om udsendelsen først blev taget på styrelsesmødet den 18. november. Om aftenen samlede styrelsen til middag på Harmonien i Haderslev sammen med velyndere, forretningsforbindelser, medarbejdere og repræsentanter for naboforeninger. Festtalen holdtes af vort æresmedlem, professor Troels Fink, og i øvrigt talte bl. a. amtsborgmester Erik Jessen, formanden for Dansk Kultursamfund, folketingsmand P. Gorrssen, formændene for de historiske samfund i Vejle amt samt på Fyn, de to æresmedlemmer, museumsinspektør H. Neumann og redaktør M. Kamphövener samt næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz. Om morgenen var der blevet nedlagt krans på afdøde æresmedlemmers grave.

Som et led i jubilæumsarrangementerne har vi givet vore medlemmer lejlighed til at købe vore publikationer til en særlig favorpris, og mange har benyttet sig heraf. Vi har til trods for, at der ikke er udgivet nogen ny bog inden for beretningsåret, haft et salg på godt 40.000 kr.

I øvrigt må vi erkende, at aktiviteten har været begrænset i sammenligning med tidligere år. Dette skyldes først og fremmest, at jeg dels i efteråret var optaget af forberedelserne til jubilæumsfestlighederne, bl. a. med at skrive, og dels at jeg rent tjenstligt hele det sidste år har været optaget af det store byggeri ved landsarkivet og overflytningen i de nye bygninger. Jeg har derfor ikke haft kræfter til nye initiativer og navnlig ikke til at følge dem op.

Men lidt er der da sket.

Sønderjyske Årbøger, vort medlemsskrift, er for første gang udkommet indbundet i et samlet bind. Af økonomiske grunde var årgangen således som omtalt i sidste årsberetning ikke så stor som sædvanlig, men der bragtes gode, læseværdige artikler. På grund af nedlæggelsen af Hejmdals trykkeri blev udgivelsen betydeligt forsinket, men de fleste af medlemmerne fik bogen i hænde før jul. Det er tanken, at bogen fremtidig skal udsendes til medlemmerne i oktober. Da Hejmdals trykkeri nu er nedlagt, fandt styrelsen det naturligt, at der indhentes tilbud på trykningen fra de større sønderjyske trykkerier, og afgørelsen vil blive truffet en af de nærmeste dage. Ved en lejlighed som denne vil jeg gerne sige tak for mange års godt samarbejde med Hejmdals Bogtrykkeri – med en beklagelse af, at tidernes ugunst har medført nedlæggelsen af trykkeriet. Inden for redaktionen er der i øvrigt sket den ændring, at rektor Knud Fanø nu deler sekretærearbejdet med arkivar Dorrit Andersen, og at jeg udtræder af redaktionen fra og med årgang 1973.

For Sønderjysk Månedsskrifts vedkommende har året været godt. Antallet af holdere er i jævn stigning og tæller nu 1478 eller næsten 50 mere end ved sidste årsopgørelse. Der har altså været en fremgang på et par

hundrede holdere, efter at tidsskriftet for et par år siden udvidedes i omfang og i højere grad, end tilfældet hidtil havde været, beskæftigede sig med dagsaktuelle emner, såvel af politisk, økonomisk som kulturel art. Årgang 1972 blev i alt på 480 sider, og i betragtning af, at den dobbeltspaltede side næsten fylder lige så meget som to almindelige bogsider, er der tale om en virkelig stor præstation fra redaktionens side, men der skal også rettes en tak til de mange trofaste medarbejdere, som sender resultaterne af deres studier i marken, i bibliotek, arkiv eller museum til tidsskriftet.

Prisen for Sønderjysk Månedsskrift har i de senere år været 30 kr. – i virkeligheden en uhørt lav pris for så stor og statelig en bog, som en årgang af månedsskriftet er. Denne lave pris har kun kunnet holdes på grund af tilskud på godt 30.000 kr. om året, delt ligeligt mellem Dansk Kultursamfund og den i tidligere beretningsår omtalte store gave fra Hafnia. Denne sidstnævnte gave er nu ved at være brugt op, og da trykkepriserne er steget, må vi se i øjnene, at abonnementsprisen må sættes i vejret. Styrelsen vil tage endelig stilling til forhøjelsen i efteråret, men såfremt en drastisk nedskæring af omfanget skal undgås, må man nok imødesee en stigning i prisen. Alligevel vil prisen – som redaktionssekretæren resignerende oplyser – dog være lav i sammenligning med andre tilsvarende publikationer.

Skriftrækken må i år siges at have været vort smertensbarn, idet der for første gang i en lang årrække ikke er udsendt nogen publikation. På sidste årsmøde i Tønder lovede vi, at 3. bind af Åbenrå Bys Historie skulle blive udsendt inden det næste årsmøde, men det var et forfængeligt håb. Det sidste manuskript er på grund af forfatterens sygdom og stærk optagethed med andet arbejde stadig ikke afleveret, men jeg kan meddele, at manuskriptet nu er ved at være færdigt. Økonomisk er bogen om sønderjyske historikere efter 1864 sikret takket være tilskud fra Dansk Kultursamfund og Jorcks Legat. Det forberedende arbejde er begyndt og vil blive intensiveret i løbet af sommeren. Der foreligger også andre manuskripter og forslag til udgivelser, men endelig beslutning herom er endnu ikke taget, og økonomien er ej heller sikret. I serien Sønderjyske Levnedsløb, den lille serie, har vi et manuskript af lektor P. Beck, som vi foreløbig har kaldt Sundeved-minder, og som vi håber at kunne udsende til jul. Vi er også så småt begyndt at arbejde med billedbog IV, som skal illustrere udviklingen i Syd-slesvig efter 1920. Professor Troels Fink er her hovedaktør. Endnu er det ikke lykkedes at sikre denne bogs økonomi helt, men de betydelige gaver fra jubilæumsfesten hjælper godt til. I det hele taget savner vi ikke just opgaver, snarere kniber det for tiden med at få dem løst.

Historiske Samlinger har med henblik på billedindsamlingen haft sit hidtil bedste år. I beretningsåret fra 1. april 1972 til 31. marts i år er samlingerne forøget med i alt 6082 aftryk og negativer. Af de mest værdifulde ny erhvervelser skal nævnes Højer-fotografen Martinsens plade- og negativsamling, som sønnen Frank Martinsen, Horsens, har afleveret. Der er heri ikke blot mange fine optagelser fra Vestslesvig, men også en serie gode optagelser fra Als. Af andre gaver kan nævnes museumsinspektør Hanne Poul-

sens billeder til Jes Jessen-bogen, gaver fra tandlæge M. Dirchsen, fru Vibeke Gribsvad, overlærer Alfhild Thade Petersen, redaktør Viggo Jürgensen, Åbenrå, og fru Schjær Jacobsen, Løgumkloster. Endvidere er der blandt ny-erhvervelserne et større antal billeder fra det udvalg, der under lærer W. Leicks ledelse forestår fotograferingen af gamle bygninger i Tønder amt. Der mangler nu her kun nogle få sogne, som vi håber at få afsluttet i løbet af et par år. Billederne er som tidligere ordnet og registreret af fru Vibeke Gribsvad. Historiske Samlinger har også været involveret i jubilæumsudstillingen på Åbenrå Museum. Indsamlingen af traditionsstof har måttet hvile, men vil forhåbentlig blive genoptaget i løbet af ganske kort tid. Afleveringen af afdøde lektor Karl Clausens store båndsamling omfattende viser, remser m. v. har endnu ikke fundet sted, men det er aftalt med fru Clausen, at afleveringen skal finde sted som oprindeligt aftalt med Karl Clausen og Danmarks Radio.

Vender vi os til det mere folkelige arbejde, kan vi med glæde konstatere, at der var mødt omtrent 350 deltagere til de to udflugter til Ditmarsken den 9. og 10. september. Turen var tilrettelagt af næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz og dr. phil. Sig. Schoubye under medvirken af kassereren, direktør H. Lildholdt og kontorassistent Erland Møller. Også i amtskredsene har der været god tilslutning til møder og udflugter. I Haderslev amt var der ét møde og to udflugter med op imod 200 deltagere, og i Åbenrå amt var det ét møde, én byvandring i Åbenrå og én udflugt med 130 deltagere. Sønderborg amt stod i 1972 for arrangementet af Historisk Søndag, og mange udenamts medlemmer og andre interesserede (i alt 230) havde fundet vej til Sundeveds og Als' historiske seværdigheder. Et møde i Broager samlede i alt 30 deltagere. I Tønder amt har amtsudvalget selv eller i samarbejde med andre, lokale foreninger været med til at arrangere en udflugt og fire andre sammenkomster. Deltagerantallet var her næsten oppe på 500. Også i Sydslesvig har deltagelsen i fire arrangementer været god; til tre møder og udflugter var der 170 deltagere, og der var 1025 besøgende til en af pastor Tappe arrangeret billedudstilling i Læk. Der spores altså overalt i kredsene en betydelig interesse for historiske arrangementer. Det er glædeligt, og forhåbentlig vil det også fremover være muligt på lokalt plan at arrangere møder og udflugter og andre former for aktiviteter, som kan finde interesse i bredere befolkningslag. Som et led i at nå længere ud i bredden har, som indledningsvis nævnt, sekretæren Tage Madsen sammen med et snævrere udvalg inden for styrelsen iværksat en hverveaktion. Man har ajourført tillidsmandslisten, hvilket jo må ske med visse mellemrum, og man har via foreningens nu 155 tillidsmænd udsendt et større antal brochurer, hvori der ganske kort i tekst og billeder fortælles om Historisk Samfunds arbejde. Vi nærer håb om, at dette hvervearbejde også vil virke i tiden fremover, og jeg benytter lejligheden til at takke tillidsmændene, som har påtaget sig denne ekstra arbejdsbyrde.

Jeg kan ikke slutte denne beretning uden at nævne, at sidste vinter på mange måder har været besværlig for kontorets arbejde. Det har været ar-

bejdskrævende at få vor egen adressograf indkøbt, men vi håber derigennem at kunne holde bedre orden i vort medlemskartotek og yde medlemmerne en bedre og hurtigere service. Der har været adskillige klager over forkerte adresser, over rykkere på formodet ikke betalt kontingent og over udeblevne årbøger, men vi håber, at der nu skulle være kommet lidt mere hold i tingene. Men dernæst har byggeriet på landsarkivet medført en ganske ekstra belastning for kontorets personale, idet så godt som hele boglageret og kontoret har måttet flyttes over i midlertidige lokaler i nybygningen, medens ombygningen i de gamle magasiner står på. Også i de nærmeste par måneder vil det måske kunne knibe med at betjene medlemmerne så godt, som vi gerne ville, men hen på efteråret, i hvert fald omkring nytår, skulle Historisk Samfunds sekretariat kunne flytte ind i nyindrettede lokaler, og samtidig vil der også være gode arbejds- og arkivrum for Historiske Samlinger.

Igen er der gået et år – et år, som først og fremmest har været præget af jubilæet og af flytteearbejderne på landsarkivet, et år på godt og ondt med økonomisk konsolidering og med det beklagelige særkende, at der ikke er udsendt nogen bog i skriftrækken.

Vi har som sædvanlig modtaget støtte fra amtskommunen og fra Dansk Kultursamfund, men derudover er det os også en kær pligt at takke personer og institutioner i og udenfor landsdelen for gode og rundhændede gaver ved vort jubilæum. En fortegnelse over giverne vil blive bragt i det kommende bind af Sønderjyske Årbøger. Jeg vil også gerne rette en hjertelig tak til de mange medarbejdere, vi har. Jeg tænker på de 155 tillidsmænd, men især dog også på bidragyderne til vore tidsskrifter. Medens det måske til tider har kunnet knibe med manuskripter, er redaktionerne for tiden i den lykkelige situation, at nye og unge medarbejdere melder sig. Det kan vi vist tage som et godt tegn på, at der også fremover vil være interesse og grobund for det historiske arbejdes trivsel i landsdelen.

Beretningen godkendtes, og derefter gav dirigenten ordet til kassereeren, bankdirektør H. Lildholdt, der aflagde regnskabet (jvf. omstående), som blev enstemmigt godkendt.

Under punkt 3: valg meddelte dirigenten, at Peter Kr. Iversen samt Viggo Petersen var på valg. Peter Kr. Iversen genvalgte med akklamation, medens Viggo Petersen, der nu har embede i Ålborg, ikke ønskede genvalg. Da styrelsen også efter Viggo Petersens afgang er fuldtallig, blev der ikke foreslået noget nyt medlem af styrelsen. Formanden takkede Viggo Petersen for arbejdet som redaktionssekretær for skriftrækken.

Under Eventuelt redegjorde formanden for planerne om Egnsvandringen og Historisk søndag. Endvidere ønskede formanden en tilkendegivelse fra forsamlingen om det betimelige i at flytte datoen

for årsmødernes afholdelse. Overbibliotekar Jørgen Hamre, Flensborg, ønskede ikke, at årsmødet skulle være så tæt på afholdelsen af de store årsmøder, som finder sted den 1. søndag i juni, og mente det formålstjenligt at lægge årsmødet så tæt op ad 1. april som muligt. Mag. art. Jørgen Wangel, Ulkebøl, ønskede en nærmere kontakt mellem foreningen og medlemmerne.

Efter kaffebordet fortalte højskoleforstander Bøgh-Andersen om sit forhold til antikviteter.

Regnskab for året 1. april 1972 til 31. marts 1973

<i>Indtægter:</i>	<i>Udgifter:</i>
Beholdning pr. 1.4.72 .. 103.403,21	Sønderjyske Årbøger 61.097,68
Medlemsbidrag 53.340,97	Skrifter 37.803,32
Salg af skrifter 51.549,83	Sdrj. Månedsskrift 92.668,88
<i>Sønderjysk Månedsskrift:</i>	Kontorhold 11.644,20
Abonnements, annoncer 27.020,90	Lønninger 34.638,28
Tilskud 34.000,00	Møder o. l. 6.225,89
Andre tilskud 124.510,00	Repræsentation 13.339,06
Renter 11.596,09	Amtskredsene 4.200,00
Moms 3.068,87	Kontingent SLF 2.279,24
DHF: Danmark. Historisk	Forsikringer o. l. 1.750,05
Billedbog a/c 15.000,00	Porto o. l. 5.651,14
Egnsvandring 3.606,30	Diverse 8.399,81
	Beholdning pr. 31.3.73 .. 147.398,62
<u>Kr. 427.096,17</u>	<u>Kr. 427.096,17</u>

Status pr. 1. april 1973

<i>Aktiver:</i>	<i>Passiver:</i>
Beholdning 147.398,62	Ingrid Fondet for Sdj. .. 29.056,86
Udestående for salg 1.804,00	Henlagt til bogen
Tilgodehavende moms .. 3.382,00	Sønderjyske Historikere 15.000,00
	Henlagt til andre skrifter 102.322,84
	Egnsvandringssfond 6.204,92
<u>Kr. 152.584,62</u>	<u>Kr. 152.584,62</u>

Åbenrå, den 21. maj 1973.

H. Lildholdt

Foranstående regnskab er revideret med bilagene, giro- og bankkonti og er fundet i orden.

Åbenrå, den 22. maj 1973.

Sv. Lyck

C. O. Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1972 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Pr. 1. april 1973 udgør medlemstallet 2819, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	188	Åbenrå by	258
Haderslev amt	353	Åbenrå amt	281
Sønderborg by	90	Sydslesvig	181
Sønderborg amt	178	Storkøbenhavn	291
Tønder by	141	Øvrige Danmark	555
Tønder amt	270	Udlandet	33

Afgang ved død

Andersen, Hans, gårdejer, Kongsbjerg
 Bjørk, E. A., sorenskriver, Torshavn
 Christensen C. M., lærer, Hoptrup
 Clausen, Karl, lektor, Åbyhøj
 Fromsejer, Kr., skovrider, Skærbæk
 Gangsted, Erik, landsretssagfører
 København
 Gosch, Wilh., pastor, Rensborg
 Hansen, Jacob, sognefoged, Øbening
 Hummeluhre, H. C., pens. førstelærer,
 Bylderup Bov
 Høyberg-Larsen, N., snedkermester,
 Åbenrå
 Jessen, Heinr., gårdejer, Nybøl
 Levsen, Chr. M., gårdejer, Skovby v.
 Slesvig
 Lomdahl P. Sejersén, overlærer,
 Toftlund

Lomholt-Thomsen, V., provst, Vedsted
 Mai, Jørgen, apoteker, Tinglev
 Møller Erik, generalløjtnant, Hylstrup
 Nielsen, H., toldforvalter, Haderslev
 Pedersen, Ellen, København
 Rasmussen, Henrik,
 viceskoleinspektør, Åbenrå
 Rohleder, Harald, provst, Sønderborg
 Roued, Jens, pensionist, Ribe
 Saksager, Anna, overlærer, Hjørring
 Spandet, N. S., fhv. førstelærer,
 Horsens
 Sørensen, Nis Chr., fhv. gårdejer,
 Tråsbøl
 Thorsén, Svend, protokolsekretær,
 Hellerup

Tilgangsliste

Andersen, Børge, adjunkt, Åbenrå
 Andreasen, H. E., skoleinspektør,
 Skærbæk
 Beck, Martin Uve, disponent,
 Hellerup

Bendorff, Jørgen, slagteriarbejder,
 Tønder
 Borst, Alb., pens. skoleinspektør,
 Bredebro

- Brodersen, Elisabeth, civiløkonom,
 København F
 Brændkjærskolen, Kolding
 Christensen, J. Vaupell, Sønderborg
 Cour, Vilh. la, dr. phil., Birkerød
 Dahl, Paul, sognepræst, Skærbæk
 Dahlkild, Nan Chr. Ploug, stud. mag.,
 København
 Enig, Jørn, lærer, Kliplev
 Federspiel, Søren, stud. mag.,
 København
 Fog, Arne, førstelærer, Branderup J
 Friis, Jes, gårdejer, Hjerting
 Grau-Hansen, Harald, skoleinspektør,
 Bredebro
 Hansen, Anna, modehandler, Højer
 Hansen, Conrad, rentier, Rødekro
 Hansen, Helvig, fru, Gentofte
 Hansen, Jürgen, stud. phil., Kiel
 Hansen, Knud, kreaturhandler,
 Døstrup
 Hansen, Lor., forstander, Fjordvang
 Ungdomsskole
 Hansen, Sv. A., tømremester,
 Løgumkloster
 Hjort, Peter, skoleelev, Haderslev
 Hopp, Peter, cand. phil., Kiel
 Hostrup, Ulla, lærerstud., Haderslev
 Højland, Vagn J., stationsforstander,
 Rødekro
 Høyer Oluf G., ingeniør, Århus
 Jacobsen, Hans, lærerstud., Haderslev
 Jacobsen, Lorenz, maskinarbejder,
 Åbenrå
 Jensen Erling, skoleelev, Rødding
 Jessen, Bent Holsteen, gårdejer,
 Brunde
 Johannsen, Kaj D., direktør,
 Haderslev
 Jørgensen, Dan, distriktsingeniør,
 Åbenrå
 Jørgensen, J., viceskoleinspektør,
 Felsted
 Jørgensen, Olav Tirsbæk, studerende,
 Tønder
 Jørgensen, Søren Kragh, studerende,
 Holbæk
 Kolmos, fru, Toftlund
 Kragh-Mortensen, Georg,
 bankbestyrer, Vojens
- Krarup, J. Kr., højskoleforstander,
 Løgumkloster
 Landesarchiv Schleswig-Holstein,
 Slesvig
 Lassen, Henrik, Fynshav
 Lauridsen, John T., stud. mag., Århus
 Lauritzen, J. T., toldbetjentformand,
 Padborg
 Lorenzen, Claus, tømremester,
 Hjordkær
 Lund, Niels Aage, Rødding
 Madsen, Arne P., fhv. hospitals-
 inspektør, Christiansfeld
 Madsen, Hakon Bennike, studielektor,
 Fruens Bøge
 Madsen, Peter, gårdejer, Brøstrup
 Mathiesen, Kristiane, fru, Bylderup
 Mathiesen, Louise, sygeplejerske,
 Fynshav
 Metropolitanskolen, København
 Mikkelsen, Laurits, gårdejer, Roost
 Mortensen, Ole, lærer, Haderslev
 Museet på Sønderborg slot,
 Sønderborg
 Møller, Adelheid, fru, Favsbøl
 Møller, Mathias, gårdejer, Borg
 Nielsen, Ove Skade, lærer, Skærbæk
 Nielsen, Verner, lærer, Høruphav
 Nørgaard, Anker, redaktør, Vojens
 Olsen, Aage Kamp, kørelærer, Vojens
 Ottosen, Dagmar og Jon, overlæge,
 Hoptrup
 Petersen, Christian, gårdejer,
 Bylderup Bov
 Petersen, H. Valter, advokat,
 Toftlund
 Petersen, Jan Uwe, lærer, Haderslev
 Petersen, Knud Schmidt, gårdejer,
 Vojens
 Petersen, P. A., gårdejer, Åbenrå
 Prenter, Regin, dr. theol.,
 Branderup J.
 Rerup, Holger, pedel, Felsted
 Revsbæk, Morten, sognepræst,
 Moltrup
 Rohweder, Jürgen, dr., Glückstadt
 Salomonsen, Marie, pens. forstander,
 Løgumkloster
 Scherrebeck, Frede, fabriksarbejder,
 Sdr. Vilstrup

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

Schulz, Peter, lærer, Frifelt
Skrumsager, Christine Kloppenborg,
Kankærhus
Sparekassen Bredebro, Bredebro
Strann, Ida, fru, Varnæs Søndermark
Sørensen, Helga, gårdejer, Hajstrup
Terp, Hans N., gartner, Notmark
Thomsen, Ingolf, redaktør, Dybbøl

Thomsen, Viggo Vandkær,
skoleinspektør, Lysabild
Thysen, Broder, gårdejer, Lundsgård
Uhd, Søren, gårdejer, Forballum
Vogensen, Ole, advokat, Åbenrå
Zachariassen, Eva, fru, Åbenrå
Østergård, Lizzie, fru, Gråsten
Ålling, L., gårdejer, Selskær

